

KORESPONDENCIJA JOSIP JURAJ STROSSMAYER - ISIDOR KRŠNJAVA (1875.-1884.)

Dr. sc. ZORAN GRIJAK

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR-10000 Zagreb

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno/*Received*: 18.01.2007.
Prihvaćeno/*Accepted*: 30.01.2007.

Autor je na temelju dijela pisama bosansko-đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera upućenih u razdoblju od 1875. do 1884. hrvatskom povjesničaru umjetnosti, slikaru i političaru Isidoru Kršnjavome prikazao rano razdoblje njihovih inače vrlo kompleksnih odnosa. Usvođio je da Strossmayerova pisma Kršnjavome od 1875., pa sve do raskida njihova prijateljstva 1884., svjedoče o velikoj privrženosti i prijateljstvu, a ujedno se odnose i na neke od važnijih suvremenih događaja u Hrvatskoj i Europi, što ovoj korespondenciji daje karakter relevantnog izvora za upoznavanje hrvatske kulturne i političke povijesti druge polovice 19. stoljeća.

Ključne riječi: korespondencija, J. J. Strossmayer, I. Kršnjavi, Strossmayerova galerija, kulturna politika

Uvod

Pisma koja je bosansko-đakovački i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer¹ od 1875. do 1884. uputio hrvatskom povjesničaru umjetnosti, slikaru

i političaru Isidoru Kršnjavome² svjedoče da su inače vrlo kompleksni odnosi među tim dvjema eminentnim osobama hrvatske kulture i politike druge polovice 19. i s početka 20. stoljeća u početku bili vrlo bliski i u pravom smislu riječi

1 J. J. Strossmayer (Osijek, 4. II. 1815.-Đakovo, 8. IV. 1905.) jedna je od središnjih ličnosti hrvatske političke, društvene, crkvene i kulturne povijesti u drugoj polovici 19. stoljeća. Studira teologiju u Pešti (1833.-1837.), gdje je 1834. postigao doktorat filozofije. Zareden je 1838., zatim je kapelan u Petrovaradinu, 1840.-1842. nastavlja studij na bečkom Augustineumu, gdje je 1842. postigao doktorat teologije. Na prijedlog bana J. Jelačića imenovan je 18. XI. 1849. bosansko-srijemskim biskupom, a 29. IX. 1850. ustoličen je u Đakovu. Godine 1851. imenovan je apostolskim vikarom za Srbiju (do 1896.). U vrijeme revolucije 1848./1849. pristaje uz stajalište austroslavizma, zauzimajući se za ustavnu i federalistički preustrojenu Monarhiju. U okviru svoje južnoslavenske koncepcije zauzimao se za hrvatske interese, ponajprije za sjedinjenje tada politički razjedinjenih hrvatskih zemalja. Značajan je njegov angažman u Pojačanom carevinском vijeću u Beču 1860., Banskom konferencijama u Zagrebu 1860.-1861. i 1865., Saboru Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1861. i 1865.-1867. te na mjestu velikog župana Virovitičke županije 1861.-1862. godine. Iz političkog života povukao se 1873., nakon neuspjele revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe (njezine financijske odredbe). Kao kulturni mecena zaslužan je posebice za otvorenje Sveučilišta u Zagrebu 1874., Hrvatske (prijašnje južnoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti 1866. te Galerije starih majstora u Zagrebu 1884. godine. Kao biskup postao je glasovit nakon znamenitih govora na I. Vatikanskom saboru 1869./1870. godine. U pet dužih govora na I. Vatikanskom saboru Strossmayer je zastupao prava sabora (koncila) i episkopata u odnosu prema papi, osudio kao historijski neistinitu tezu o krivnji protestantizma za moderni racionalizam i liberalizam te se odupro prihvaćanju dogme o papinoj nepogrešivosti, koja, po njegovu uvjerenju, otežava postignuće crkvenog jedinstva, napose s pravoslavnim Istokom. Smatrao je nužnim da Rimska kurija odrazi u svome sastavu univerzalni karakter Katoličke crkve, odnosno prestane biti poprištem "kužnog upliva romanizma". Tek je 1872. u *Glasniku* svoje biskupije, koji je tada pokrenuo, objavio prema njegovu shvaćanju spornu konstituciju *De ecclesie Christi*. Vidi: *Enciklopédia Jugoslavie* (dalje: EJ), sv. 8., Zagreb, 1961., 195.-198.

2 I. Kršnjavi (Našice, 22. IV. 1845.-Zagreb, 3. II. 1927.) U Beču je studirao povijest umjetnosti i filozofiju (1866.-1870.), a slikarstvo na akademijama u Beču i Münchenu. U Italiji boravi od 1872. do 1877. godine. Bio je prvi profesor povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu (1877.-1918.). Potaknuo je osnivanje Društva umjetnosti (1878.), Muzeja za umjetnost i obrt (1880.) i Obrtne škole (1882.). Zauzimao se za obnovu kućne radinosti i narodnog obrta. Bio je prvi ravnatelj Strossmayerove galerije starih majstora i urednik prvoga kataloga; reorganizirao je Arheološki muzej. Od 1887. do 1891. studirao je pravo u Beču. Ambiciozan i politički pragmatik, napustio je Stranku prava i 1884. postao zastupnik na listi Narodne stranke Khuena HÉderv-ryja te je bio izabran za predstojnika Odjela za bogoslovje i nastavu (1891.-1895.). Kasnije se priključio Čistoj stranci prava, ali ju je 1910. napustio. Kao predstojnik Odjela za bogoslovje i nastavu proveo je veći broj reformi u srednjoškolskoj i visokoškolskoj nastavi. Za njegove uprave izgrađen je i obnovljen velik broj školskih ustanova i crkava (gimnazije u Zagrebu i Sušaku, Glazbeni zavod i dovršenje zgrade Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu). Obnavljao je kulturno-umjetničke spomenike (zagrebačku katedralu Uznesenja Marijina i grkokatoličku katedralu Sv. Trojstva u Križevcima). Zauzimao se, zajedno s H. Bolléom za čistoću stila prema načelima E. Viollet - le Duca. U dekoriranju palače Bogoštvilja i nastave (Opatička 10 u Zagrebu), koje su s udjelom Obrtne škole i H. Bolléa izveli V. Bukovac, M. C. Medović, O. Ivezović, R. Frangeš Mihanović Bela

prijateljski.³ No, godine 1884. pragmatični i ambiciozni Kršnjavi napustio je Stranku prava i postao saborski zastupnik na listi Narodne stranke, pod utjecajem bana Khuena Héderváryja, što je imalo za posljedicu radikalni Strossmayerov prekid s njim. Biskup se od tada prema Kršnjavome odnosio s prezicom, a ponekad čak i neprijateljski. Kršnjavi je, u rukopisima koje je napisao potkraj života, s velikim žaljenjem pisao o gubitku Strossmayerova prijateljstva i potpore.

Strossmayerova pak pisma Kršnjavome od 1875. do 1884. svjedoče o njihovo velikoj privrženosti i prijateljstvu. U njima nalazimo i Strossmayerova zapažanja o nekim od najvažnijih suvremenih događaja u Hrvatskoj i Europi. Između ostalog spominje se rusko-turski rat (1875.-1878.) koji je imao za posljedicu gubitak pretežitog dijela europskih posjeda Osmanskog carstva i povjeravanje okupacijskog mandata za Bosnu i Hercegovinu Austro-Ugarskoj Monarhiji na Berlinskom kongresu 1878. godine. Pisma vezana uz tu temu svjedoče da je Strossmayerov utjecaj premašivao hrvatske okvire i stavljaju ga u europski kontekst, kao biskupa, hrvatskog političara i mecenu. (Vidi pisma 4., 5., 8., 9., 13., 16., 18., 20. i 23.) U njima se spominju i Križevci što svjedoči kulturnom i gospodarskom značaju tog grada u austrougarskom razdoblju. (Vidi pismo 3.)

Pisma se odnose i na nekoliko velikih kulturnih tema. Jedna od njih je otkuplivanje slika iz razdoblja renesanse i baroka za Strossmayerovu galeriju starih majstora u Zagrebu (1884.). Strossmayer, Rački i Kršnjavi putuju u najvažnija središta talijanske umjetnosti (Firencu, Sienu, Rim i dr.) te za Galeriju otkupljuju slike najeminentnijih talijanskih umjetnika visoke renesanse, ali također slike flamanskih, njemačkih i drugih slikara. (Vidi pisma: 1., 3., 7., 8., 10. i 11.) Nadalje, u pismima se spominju izgradnja Galerije

starih majstora, problem odlučivanja o njezinoj lokaciji, (vidi pisma: 1., 2., 6. i 9.) problem imenovanja Kršnjavoga profesorom umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu (vidi pisma 1, 7, 15), izgradnja osječke gimnazije (vidi pismo 6.), banovi Ivan Mažuranić (1873.-1880.) i Ladislav Pejačević (1880.-1883.) i njihova kulturna politika (vidi pisma 1, 9, 26), mladenačko razdoblje djelovanja hrvatskog kipara Ivana Rendića (Vidi pisma: 1., 2., 4., 2. i 5.) te mnoge druge istaknute osobe i značajni događaji. Sve to ovoj korespondenciji daje karakter vrijednog izvora za upoznavanje kulturne i političke povijesti Hrvatske u spomenutom razdoblju. Strossmayerova pisma odlikuje zanimljiv stil, a s pravopisne strane svjedoče o dvojbama koje su hrvatski kulturni i javni djelatnici imali služeći se jezikom čija je standardizacija još bila u tijeku. S tim u vezi posebice je zanimljivo da je Strossmayer pored štokavske i jekavice upotrebljavao i ikavicu i danas prisutnu u pučkom govoru istočne Slavonije. S obzirom da bi svaki od spomenutih aspekata odnosa između Strossmayera i Kršnjavoga, o kojima je riječ u Strossmayerovim pismima upućenim Kršnjavome od 1875. do 1884., zahtijevao posebnu studiju, ovdje ću upozoriti samo na neke važnije momente. Napose držim važnim ukazati na mišljenje istraživača odnosa između Strossmayera i Kršnjavoga o naravi njihovih odnosa i opće kulturnom značaju njihove suradnje do 1884. godine. Zatim ću ukazati na interpretaciju Kršnjavoga o uzrocima Strossmayerova prekida s njim. Nadalje, ukratko ću prikazati Strossmayerov odnos prema bosanskohercegovačkom pitanju u vrijeme rusko-turskog rata i velike istočne krize (1875.-1878.) godine, s obzirom na kontroverznost tih stajališta i uključenost Kršnjavoga u pokušaje njihove eksplikacije. Ukratko ću opisati fundus Strossmayerove galerije starih majstora te način njezina nastanka, o

Cikos Sesija, F. Kovačević, I. Tišov, želio je istaknuti kršćanske, klasične i humanističke temelje hrvatske kulture. Izgradio je veći broj umjetničkih atelijera i omogućio mnogim umjetnicima stipendije, što je dovelo do raskola u Društvu umjetnosti 1897. i početka hrvatske moderne. U njegovu se slikarskom opusu (mrtevi prirode i krajolici te skice prema starim majstorima) očituje utjecaj mlađenske slikarske škole. Kao povjesničar umjetnosti napisao je djela *Dvije radnje o umjetnosti* (1876.) i *Giambattista Tiepolo* (1876.), a formalne i estetičke probleme graditeljstva obradio je u djelu *Oblici graditeljstva u starom veku i glavna načela gradevne ljepote* (1883.). Preveo je Danteovu *Božanslavenu komediju*. Uz mnogobrojne radove, članke i oglede, događaje iz umjetničkog života, objavio je u memoarskom prikazu *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba* (1905.), a njegovi *Zapisci* (sv. I-II.) objavljeni su 1986. godine. Godine 1925. objavio je roman *Božji vitez*, a sljedeće godine nastavak Božji sirotan, u kojima donosi životopis sv. Franje Asiškoga. Vidi: EJ, sv. 5., *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE, sv. 6., Zagreb, 2004., 301.-302).

³ Hrvatski državni arhiv (Zagreb), (dalje: HDA), Fond Isidora Kršnjavoga (Br. fonda: 804), kutija 4. III. 3. Korespondencija I. Kršnjavoga.

čemu je djelomice riječ i u pismima uvrštenim kao prilog radu.

I. Odnosi između Strossmayera i Kršnjavoga do njihova prekida 1884. godine

Istraživači odnosa između Strossmayera i Kršnjavoga ističu da je Strossmayer postavio temelje radu Kršnjavoga te da je njihovo intelektualno i političko obzorje uvelike nadmašivalo granice sredine u kojoj su djelovali. S druge strane, ta im je sredina nametala granice djelovanja.⁴ Nadalje, prihvaćena je ocjena da je Kršnjava vi zajedno sa Strossmayerom stvorio program egalizacije hrvatskog prostora sa srednjoeuropskim, ali i sa tendencijom kulturne emancipacije.⁵ Obojica su, svaki svojim individualnim stilom i načinom, bili autentični predstavnici duha historicizma kojemu je u temelju programsko djelovanje u kulturi i politici. Kršnjava vi je na Sveučilištu u Beču bio đak Rudolfa Eitelbergera (Olmouc, 1817. - Beč, 1885.) od kojega je usvojio pragmatizam i metodičnost te svrhovitost koju historicizam proklamira u razvoju i funkciji arhitekture, stajalište o egalizaciji umjetničkog obrta i - velike umjetnosti - uz oslonac umjetničkog stvaranja na političku suvremenost.⁶ Strossmayer je dijelio stajališta Kršnjavoga o umjetnosti, ali i o kulturnoj, pedagoškoj i nacionalno-političkoj zadaći i značenju ustanova koje služe njezinu

predstavljanju i promociji. Preduvjet za realizaciju njihova programa bilo je osiguranje nužnih finansijskih sredstava, jer su nadležna ministarstva u Beču i Budimpešti uskraćivala svaku potporu upravo u toj domeni. Strossmayer je iskoristio velike posjede svoje biskupije te tako postao najpoznatiji mecena u povijesti hrvatskog naroda. Rezultat tog mecenatstva je, uz Akademiju⁷ i Sveučilište, Strossmayerova galerija starih majstora u čijem su staranju Strossmayer i Kršnjava vi intenzivno surađivali.

II. Nastanak Strossmayerove galerije starih majstora i njezina fundusa

Prvi Strossmayerov biograf Milko Cepelić⁸ zapisao je da je Strossmayer odmah po dolasku u Đakovo (1850.) brižljivo pregledavao sve stare, dijelom i odbačene slike u svojoj rezidenciji sa željom da u središtu svoje biskupije stvari zbirku slika starih majstora. Za vrijeme studija u Beču Strossmayer je bio stalni posjetilac mnogih umjetničkih zbirki., a podjednako su mu bile poznate galerije u Münchenu, Pragu, Dresdenu i Berlinu. U njegovojo korespondenciji od 1854. nalazimo česte potvrde o živoj aktivnosti u prikupljanju slika.

U vrijeme apsolutizma (1850. - 1859.) Strossmayer odlazi u Italiju. U Rimu se oduševio

4 Ovdje napose treba uputiti na radove O. Maruševski o Kršnjavome. Ona je upozorila na oskudnost - zatečenog stanja - , odnosno nerazvijenost kulturnih i gospodarskih prilika u Hrvatskoj, pa i same hrvatske metropole grada Zagreba, u vrijeme kada su Strossmayer i Kršnjava vi započeli djelovati na ozbiljenju svoga programa: - (-) glavni grad kao političko središte no izolirano od Europe ne imajući željeznicu kao jedan od najvažnijih činilaca suvremenosti i gdje osim velike zgrade zidane za bolnicu (danas Rektorat Sveučilišta), židovskog hrama i vojarne u Vlaškoj ulici nema nijedne javne zgrade kojom bi se taj grad legitimirao kao metropolja 18. stoljeća. Ostaje još Kaptol s gransenjerskim biskupskim alirama gdje Alagović uvodi neogotiku (-) pa zatim Haulik s njegovim uređenjem Maksimira. (-). U tim relacijama, s feudalizmom koji je nestao tek u zakonskim člancima, sa skromnim reformnim predradnjama u apsolutističkoj i ustavnoj eri, pod pritiskom nagodenjaštva i silom ekonomskih zahtjeva, instalirao se sloj ljudi koji pripadaju našem - vremenu utemeljitelja - ili bolje reći, graditelja što nastoje voditi politiku razvoja zemlje kakav se podrazumijeva u gradanskoj Evropi počevši otrplike od četvrtog desetljeća, a u svom apogeju između 1860. i 1890. godine. - Olga MARUŠEVSKI, *Iso Kršnjava vi kao graditelj. Izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*, Zagreb, 1986.. 6.

5 Isto, 5.

6 Isto, 12.-14.

7 Temelje HAZU položio je Josip Juraj Strossmayer, 10. prosinca 1860., kada je prvoj Banskoj konferenciji uputio pismenu darovnicu i dao novčani prilog (50.000 forinti) nužan za zaučlanu Akademiju. Njegov primjer ubrzo slijedi cijela Hrvatska. Upravo izabrani Hrvatski sabor 15. travnja 1861. već 20. travnja iste godine jednoglasno prihvaća Strossmayerov prijedlog o osnutku Akademije znanosti i stavlja je u svoju zaštitu. Tada su prihvaćena *Pravila* i u obliku zakonskoga prijedloga poslana kralju na sankciju, koji ih potvrđuje tek 7. kolovoza 1863. uz zahtjev za promjenom određenih tekstualnih izričaja. Novoozabrani Sabor 1865. prerađuje *Pravila* i kralj ih odobrava 4. ožujka 1866. Odmah zatim vladar je potvrdio i prvih 14 (od 16) pravih članova Akademije. Na sjednici 26. srpnja 1866. članovi prihvaćaju *Poslovnik* te biraju Josipa Jurja Strossmayera za pokrovitelja, a kanonika i povjesničara Franju Račkoga za prvog predsjednika. Nacionalna akademija znanosti i umjetnosti u svojim je početnim danima uzela ime akademije *Slavorum meridionalium* (južnoslavenska) kao iskaz romantično-utopiskog pogleda na slavensko jedinstvo europskog juga, da bi tek u doba samostalne Hrvatske (ne računajući odluku o hrvatskom imenu iz vremena Banovine Hrvatske i razdoblja Nezavisne Države Hrvatske) u potpunosti zadobila narodno ime koje i danas nosi.

Vidi: hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatska_akademija_znanosti_i_umjetnosti.

8 M. Cepelić je zajedno s Matijom Pavićem napisao prvu biografiju biskupa Strossmayera. Vidi: *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriješki g. 1850.-1900.*, Zagreb, 1900.-1904.

umjetninama i spomenicima prošlosti. Po povratku u domovinu odlučuje godišnje investirati iznos od 1.000 škuda (forinti) za nabavku slika. U početku je slike nabavljaо poglavito u Rimu, gdje je angažirao veći broj eminentnih stručnjaka kao suradnike i savjetnike. Kao crkveni dostoјanstvenik našao je suradnike ponajprije među stručnjacima i profesorima Slikarske akademije sv. Luke i vatikanske - Accademia dei virtuosi al Pantheon - kao što su Alfonso Chierici (1816. - 1873.), Luigi Cochetti (1802. - 1884.), Ercole Ruspi, Pietro Gagliardi (1809.-1890.) i Viscardini. Nakon 1865. Strossmayerovi su povjerenici Nikola Voršak u Rimu te Ivan Simonetti u Veneciji. Polazeći s pozicija racionalnog utilitarizma, Strossmayer je svojim suradnicima kao kriterij odabira postavio kvalitet i religioznu tematiku djela, ne postavljajući pritom nikakva ograničenja, s obzirom na stilska razdoblja i slikarske škole.

Prvo razdoblje Strossmayerova prikupljanja umjetničkih djela završava 1868. godine. U biskupskom dvoru u Đakovu sakupio je 117 umjetničkih djela od kojih je znatan dio ušao u sve kasnije postave Galerije. Napose je riječ o talijanskim slikarskim školama. Majstora firentinske škole trećento, reprezentira Bernardo Daddi, a među slikarima kvattrocenta ističu: se Rosello di Jacopo Franchi, Piero di Lorenzo Pratese, Biagio di Antonio, Francesco Pesellino, Jacopo di Archangelo del Sellaio, Filippino Lippi, Lorenzo di Credi i Luca della Robbia. U istom razdoblju nabavljen je tondo Raffaelina del Garba, majstora činkvečenta te slika Ridolfa Ghirlandaia i dragocjena kopija Raffaela Santija. Strossmayerov povjerenik za Veneciju Simonetti posredovao je u nabavi slika majstora venecijanske škole Giovannija Bellinija, Jacopa Bassana, Paola Caliarija zvanog Veronese, Jacopa Tintoretta i drugih. Od majstora umbrijske škole ušla su u ovom razdoblju u Strossmayerovu kolekciju djela Francesca di Gentilea de Fabriana i Antoniazza Romana, a od rimskih umjetnika Giovannija Fran-

cesca Romanellija, Girolama Sicciolantea de Sermoneta i Giuseppa Cesarija zvanog Cavaliere d - Arpino. Nižu se nadalje slike majstora iz Parme, Bologne, Cremone i Napulja. Uz djela majstora talijanskih slikarskih škola Strossmayer je nabavio i nekoliko slika njemačkih umjetnika među kojima su najznačajniji Hans Leonhard Schäuffelein, Jörg Breu i August Querfurt. Od francuskih slikara zastupljeni su Jean Pierre Paul de Saint-Ours i Jean Baptiste Wicar.⁹

Godine 1875. biskup Strossmayer odlučuje da se njegova zbirka prenese u Zagreb, gdje neće služiti samo "za ogled priateljima umjetnosti i za širenje boljega ukusa u narodu", nego i za potporu Sveučilištu "koje ne bi smjelo zadugo ostati bez katedre za povijest umjetnosti."¹⁰ U razdoblju od 1868. do 1883. Strossmayer je obogatio svoju kolekciju sa 167 novih umjetničkih djela. Nije se radilo samo o djelima starih majstora, nego i o umjetninama domaćih i inozemnih umjetnika 19. stoljeća, zatim o tapiserijama, misnom ruhu (kazulama), oružju i predmetima primijenjene umjetnosti. Djela koja su po svome karakteru bila predmetom obrade Obrtnog muzeja odmah su mu i predana, dok je ostatak od 256 umjetnina bio izložen u prvoj postavi Galerije 1884. godine. Među djelima iz ovog razdoblja nalazi se i znanstan broj vrlo vrijednih umjetnina, među kojima se mnoge nalaze i u današnjem stalnom postavu. Od majstora firentinske škole zastupljeni su Fra Giovanni di Fiesole zvani Beato Angelico, Giovanni dal Ponte, Cosimo Rosselli, Neri di Bicci, Sandro Botticelli, Pier Francesco Fiorentino i drugi. Siensku školu zastupaju Stefano di Giovanni Sassetta i Giacomo Pacchiarotto, a umbrijskoj školi u širem smislu pripadaju Bartolomeo Caporali, Eusebio da San Giorgio i Lorenzo da Sanseverino Mlađi. Strossmayer je i u ovom razdoblju nabavio u najvećem broju slike majstora venecijanske slikarske škole Jacopa Bellinija, Vittore Carpaccija, Paola Veronesea, Jacopa Bassana, Jacopa Palme Mlađeg Francesca

9 Vidi: Vinko ZLAMALIK, Strossmayerova galerija starih majstora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1982., 8.

10 Na Sveučilištu u Zagrebu nije bila predviđena katedra za povijest umjetnosti, nego su paragrafom 50. Zakonskog članka od 5. siječnja 1874. o ustroju Sveučilišta ustanovljene sporedne nauke, a među ostalim u točki d) predviđene su pomoćne znanosti povijesti s obzirom na domaću povijest i arheologiju. Za te je sporedne predmete određena izvanredna profesura. Iz takvoga ustroja proizašle su i sve neprilike u vezi s osnivanjem katedre i imenovanjem Kršnjavoga. Kada je Strossmayer 1875. odlučio prenijeti zbirku u Zagreb, razgovarao je s banom Mažuranicem o imenovanju Kršnjavoga za profesora estetike. Dana 21. XI. 1877. Kršnjavi je imenovan izvanrednim profesorom povijesti i klasične umjetničke arheologije. Vidi: O. MARUŠEVSKI, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 104.

Bassana i drugih. Nadalje kupio je neka važnija djela emilijanske, ankonitanske, ferarske i napuljske škole.¹¹

U prvom razdoblju biskup Strossmayer je pretežitim dijelom kupovao umjetnine talijanskih slikarskih škola. U drugom razdoblju u znatnijoj su mjeri zastupljena ostvarenja štajerske, njemačke, holandske i flamanske škole, među kojima su najznačajnije slike Corneliusa Janssensa van Ceulena, Roberta Campina, Joachima Patenira, Jan Wellensa de Cocka, Joosa van Clevea i Davida Teniersa.¹² Ukoliko se želi rezimirati ovaj pregled majstora može se konstatirati da među tim radovima ima nekoliko umjetnina od prvorazredne vrijednosti, koje se mogu usporediti s remek djelima najvećih svjetskih galerija. Ostale umjetnine ilustriraju razvojne momente i različite likovne situacije u Italiji, a djelomice i u drugim europskim zemljama te svojom raznovrsnošću čine Strossmayerovu galeriju starih majstora, svečano otvorenu 9. studenog 1884., posebice interesantnom.

III. Uzroci prekida Strossmayera i Kršnjavoga

U analizi uzroka prekida odnosa između Strossmayera i Kršnjavoga treba upozoriti na tezu pretežitog dijela poznavatelja i analitičara njihovih odnosa, da su ambicije Kršnjavoga bile prožete politikom, ali nikad motivirane samo osobnim probitkom. I kao što je Strossmayer osjećao potrebu djelovati u korist domovine i naroda, tako je i u Kršnjavome postojao "kulurološki poziv". O.

Maruševski je, ističući zasluge Kršnjavoga, upozorila da je on "(...) s osjećajem dužnosti i poštjenja prema poslu koji je preuzeo, ugrađenim u profil Evropejca 19. stoljeća, sa činovničkom odgovornošću u najboljem smislu riječi nastojao ugraditi u naš prostor sve komponente tadašnje evropske kulturne razine."¹³ Stoga i njegovo političko konvertitstvo¹⁴ promatra u širem kontekstu kao odraz kontroverzija u ondašnjoj hrvatskoj politici koja je, ambicioznijim, prosvjetiteljskim idealima nadahnutim pojedincima, često nametala kao izbor ili pasivnost ili politički oportunizam u cilju stvaranja podloge za političku i kulturnu budućnost svoga naroda. Milan Marjanović u svome nekrologu Kršnjavome naglašava upravo važnost momenta postignuća, rezultata, ostvarenja bitnoga u djelovanju Kršnjavoga, relativizirajući time osude njegova političkog oportunizma: "Kršnjavi je učinio politički skok prelazeći od Strossmayera Khuenu, ali on je svoju političku negativnost bogato kontrabalansirao narodu korisnim, za kulturu naroda upravo epohalnim objektivnim tekvinama."¹⁵ Sam pak Kršnjavi naknadno je nastojao opravdati uzroke svoga prekida sa Strossmayerom Strossmayerovim političkim programom, afirmirajući time ujedno svoje kasnije pravaško političko opredjeljenje frankovačke provenijencije. Tako na primjer, prisjećajući se mnogo godina kasnije zajedničkog boravka sa Strossmayerom u Rimu, tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća, upozorava na Strossmayerovo jugoslavenstvo kao predmet ranih nesporazuma među njima.¹⁶ No, bio je vrlo svjestan da su njegov politički oportunizam i pristupanje režim-

11 V. ZLAMALIK, *n. dj.*, 9.

12 *Isto.*

13 *Isto.*, 14.

14 O. Maruševski vrlo zanimljivo, u dobrohotno satiričkoj maniri opisuje u širem kontekstu hrvatske politike - zaokrete - u političkim opredjeljenjima I. Kršnjavoga: - Njegova je politička biografija kontroverzna ukoliko je cijela situacija trajno bila takva. On je politički vezan uz Strossmayera, i to svim žarom i iskrenim uvjerenjem, jer zna da mu je time otvoren put u karijeru koja mu je namijenjena. Narodnjak je, u duhu jugoslavenske ideologije Račkoga i Strossmayera. Politička se situacija mijenja. Kršnjavi vrlo dobro zna da u uvjetima Khuenova vladanja kao politički oponent ne može ništa uraditi doli eventualno privatno galamiti ili pisati knjige, ali ne i nastaviti posao koji je započeo. Treba se preorientirati. Hitro je iskočio iz obzoraških kola kad je video "kako sam kaže" da će se otkotkrljati u bezdan. Popeo se u Khuenov fijaker obilno iskorisćujući činovničko mađaronstvo na korist umjetnosti, prosvjete i školstva. (...) Kad se diskreditirala unionistička politika, od civisa hungaricusa postao je starčevićanac, frankovac, velikoaustrijanac, pozivajući se na 1527. i 1712., a hrvatske je velikaše iz 1102. nazvao rezolucionima. Kao vječni opozicionar rastao se i od frankovaca, privrženog dinastiji Mađari ga nazvaše Jelačićem 20. stoljeća. U obrani svoje političke nedosljednosti poziva se na sv. Pavla kojemu nitko nije predbacivao što je bio poganin Savao. - *Isto.*

15 M. MARJANOVIĆ, "Dr. Izidor Kršnjavi. Nekrolog.", Novosti, 1927., br. 35. Usp. O. MARUŠEVSKI, *n. dj.*, 17.-18.

16 "Kad sam se kao svaki dan popodne šetao s njim i to brzim korakom na dalje putove, došli smo na povratku na politički razgovor a on mi je svoj jugoslavenski program razvio. Ja sam njemu pripovijedao moj doživljaj u Beču kad sam htio u jugoslavensko djačko društvo sjediniti hrvatsko, srpsko i slovensko društvo. Rekao sam da mi se prema tadašnjem mojemu iskustvu čini jugoslavensko jedinstvo nemoguće. On me je "baš na izlazu prema Monte Pineio" ostavio naprečać sama na ulici, okrenuvši se i otisavši srdito. Na večer je opet došao na tarok partiju k nama (Kršnjavi je u Rimu boravio sa svojom prvom suprugom, op. Z. G.). - I. Kršnjavi, *Razgovori s biskupom Strossmayerom*, pisani god. 1920. (dalje: *Razgovori s biskupom Strossmayerom*, neobjavljeni rukopis, HDA, Fond I. Kršnjavoga (broj fonda: 804.), kut. 4/IV.3., str. 34.

skoj Khuenovoj Narodnoj stranci bili poglaviti uzrok Strossmayerova raskida s njim.¹⁷ Raskid se dogodio prije svečanog otvaranja Strossmayerove Galerije starih majstora (9. XI. 1884.), što je za Kršnjavoga bilo iznimno neugodno, jer je morao biti u Strossmayerovo blizini u trenutku kada ga je ovaj otvoreno ignorirao. Kršnjavi vrlo tronuto, još uvijek prepun gorčine zbog povrijeđenih osjećaja, opisuje taj događaj, što upućuje na zaključak da ga se često prisjećao tijekom idućih 36 godina.¹⁸ Neposredno nakon Strossmayerova raskida s njim Kršnjavi se nudio da će mu se ponovno uspjeti približiti. U tu svrhu u vrijeme svoje kandidature na listi Narodne stranke napisao mu je pismo kojim ga moli da ga podrži, jer će u Saboru nastaviti raditi na korist naroda. Strossmayer je odgovorio agitacijom protiv njegova izbora u Brodu, izbornom kotaru Kršnjavoga. Usljedio je otkaz Kršnjavome kao ravnatelju galerije te zabrana držanja predavanja u galeriji. Kršnjavi je odbio prihvati otkaz pozivajući se na odredbe svoga petogodišnjeg ugovora s Akademijom.¹⁹ Nije mu bilo poznato da ga je Strossmayer 1885. pokušao privremeno izopćiti iz

Crkve što bi svakako vrlo negativno utjecalo na njegovu profesorsku karijeru.²⁰ Da je znao za tu Strossmayerovu namjeru zasigurno bi je spomenuo u svojim Razgovorima sa Strossmayerom. Bila mu je, međutim, poznata snažna opreka u Strossmayerovo naravi koja ga je često navodila na konfliktne postupke. Tu opreku Strossmayerova karaktera Kršnjavi objašnjava velikim oprekama u karakteru njegovih roditelja. Strossmayerova majka bila je blaga i plemenita osoba, a otac neobrazovani "kirijaš", u postupcima strastven i nepredvidljiv.²¹

Kod Strossmayera su očevidno postojala i očekivanja da treba dobiti uzvrat za pruženu potporu te je u slučaju izostanka očitovanja zahvalnosti i ispunjenja njegovih nada i zahtjeva znao biti vrlo oštar i neugodan. I u tome treba tražiti uzroke njegova raskida s Kršnjavijem. Strossmayer se podjednako odnosio i prema osobama s kojima nije bio u tako prijateljskim odnosima, nego ih je podržao zbog političkog pragmatizma. Primjerice, prema banu Mažuraniću. O Strossmayerovu razočaranju u Mažuranića nalazimo podatke u sjećanjima Kršnjavoga u kojima

17 "Sveukupna opozicija pa i biskup Strossmayer uzeli su mi to za zlo (odnosi se na Kršnjavijevo prihvaćanje ponude bana K. HÉderv-ryja da preuzme zadaću postave dijela budimpeštanske izložbe koju je inicirao Khuen nakon dolaska na banski položaj, op. Z. G.)". Rački mi je rekao da mi zamjeraju što sam se G[ro]fu Khuenu približio. - *Isto*, 60.

18 "Kad je akademska palača bila dogotovljena, mogao sam pristupiti prijenosu i uredjenju Galerije. To je bilo poslijе budimpeštanske izložbe. Strossmayer me je primio puno hladnije nego obično, pače bio je cijelo vrijeme dok sam spremao slike u sanduke izravno neprijatan, tako te sam revno i žurno radio da što prije odem. Ja sam sa akademijom prije no sam se toga posla latio načinio ugovor na pet godina da će kroz to vrijeme biti (-) ravnateljem galerije. Kad je Strossmayer došao da galeriju svečano otvoriti, postupao je on i akademija upravo neuljedno i osoro protiv mene. Nisu me ni ubavijestili da će i kad će biti otvorenje. Nisu mi dali mjesta u arkadnom dvorištu gdje je Strossmayer pred okupljenim gostima čitao svoj govor. Ja sam taj govor sa hodnika galerije slušao. Kad je Strossmayer sa pratnjom došao da pregleda galeriju, imao sam dužnost da ga vodim ali on je mene posvema ignorirao (...). Kad smo ulazili u posljednju dvoranu modernih slika stao sam na vratima i pustio ga proći. Opazio je da su mi suze bile u očima. Ipak mu se da[lo] na žao pa je polutilo prijatnim posmjehom rekao: "Sve je lijepo i dobro uredjeno." *Isto*, 63.

19 "Napisao sam biskupu Strossmayeru pismo u kojemu sam mu izrazio moju želju da u saboru mogu raditi za kulturni i materijalni napredak naroda. Osjetio sam potrebu da biskupov jad ublažim tim mojim pismom, jer sam ga rado imao, kraj svih uvrjeda što mi je u posljednje vrijeme nanjao. Biskup naravno nije na moje pismo odgovorio, nego je na svećenstvo brodskoga izbornoga kotara poslao okružnicu, kojom poziva svećenstvo, da svom snagom ima raditi protiv mene. Stavili mi i župnika - morca za protukandidata pošto je Smičiklas od kandidature odustao bio. Pobjedio sam. Tri dan poslije moga izbora primio sam od akademije odkaz kao ravnatelj galerije i zabranili bi (mi) držati predavanja u galeriji. Nisam primio odkaz pozivim na moj ugovor." *Isto*, 65.-66.

20 U pismu upućenom zagrebačkom nadbiskupu Josipu Mihaloviću 4. V. 1885. Strossmayer je zahtijevao da se sukladno odredbama Tridentinskoga koncila sankcionira Isidor Kršnjavi zbog sudjelovanja u dvoboju, na način da ga se privremeno izopći iz Crkve (do pokajanja i podjeljivanja oprosta). Kršnjavi je imao dvoboj 22. siječnja 1885. s narodnim zastupnikom, pravašem Milanom Pavlovićem u Maksimiru. Povod je bila rasprava u Hrvatskome saboru 16. siječnja o izberivosti narodnoga zastupnika Vase Paukovića (izborni kotar Brlog) koga su napadali mnogi pravaši, ponajprije Milan Pavlović (izborni kotar Brinje), spočitavajući mu neke nepoštene čine. Kršnjavi je, braneci čast Paukovićevu, izazvao dvoboj pištoljima u kojem nije došlo do ranjanja ni s jedne strane. Po kanonskom pravu i sudionici u dvoboju i njihovi sekundanti bili su eo ipso ekskomunicirani. Zbog toga su klericu zabranili Kršnjavome ulaz u sjemenište u kojem je predavao kršćansku umjetnost kao neobavezni predmet. Vidi: Z. GRIJAK, "O okolnostima upućivanja pisma bosansko-dakovačkog i srijemskog biskupa J. J. Strossmayera zagrebačkom nadbiskupu Josipu Mihaloviću 4. svibnja 1885.", Tkalčić. *Godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2004., br. 8, 311.-328.; *Korespondencija Strossmayer - Vannutelli 1881.-1887.* (dalje: *Korespondencija Strossmayer - Vannutelli*); (prir. Josip Balabanović i Josip Kolanović), Zagreb, 1999., 389.-391.

21 "Biskup[al] Strossmayera mogu na temelju mnogogodišnjega intimnoga saobraćenja (saobraćanja, komunikacije, op. Z. G.) karakterisati evo ovako: Temeljna nota njegova karaktera je dobrota ali je začinjena velikom porcijom strastvene samovolje, koja ruši, razbijaju i uporno progoni sve i svakoga ako joj se suprotivi. Biskup je o svojoj materi, rodom Paulić, često pripovijedao da je bila izvanredno blaga i dobra žena, dok mu je otac bio naprasit, strastven i brutalan, energičan kirijaš (prijevoznik kolima s vučnom zapregom, op. Z. G.), za koga se je općenito i javno govorilo da je kralj konje. Pače pripovijedalo se da su u vrijeme kad je on živio kod svoga sina u biskupskom dvoru, dolazili ljudi kadkad tražiti ukradjene konje u biskupskoj štali. Zanimljivo je bilo motriti kako su se u biskupovom karakteru kraj materine dobrote opažali izrazita svojstva energije, strastvenosti, naprasitosti i brutalnosti. - *Isto*, 36.

se navodi da je Strossmayer Mažuranićevu pasivnost na položaju dvorskog kancelara tumačio kao prikriveni patriotizam, pretpostavljajući da će kao ban biti energičan i koristan. Na kraju ga je, unatoč modernizacijskim reformama u sudstvu i upravi koje je provodio, ocijenio lijenim, nedolucičnim i indiferentnim. Iz Kršnjavijevih uspomena jasno je da je i on dijelio Strossmayerovo mišljenje o Mažuraniću kao banu. Pritom u prilog svoga stajališta o Mažuraniću poseže i za pseudoznanstvenim argumentima poput grafološke analize Mažuranićeva potpisa.²² Svoje *Razgovore sa Strossmayerom* Kršnjavci završava u pomirljivom tonu, ustvrdivši da se nakon dugih godina trudi zaboraviti sve ružno što mu je Strossmayer učinio i njegovati uspomenu na njega pročišćenu od svega prijepornoga.²³

III. Strossmayerov odnos prema Bosni i Hercegovini (1875.-1875.) i interpretacije Kršnjavoga s tim u vezi

Strossmayer se u svojim pismima Kršnjavome često osvrće na rusko-turski rat i veliku istočnu krizu (1875. - 1878.) te s tim u vezi sudbine najzapadnije osmanske pokrajine Bosne i Hercegovine. Ta su stajališta vrlo kontroverzna te

zahtijevaju objašnjenje. Od Strossmayerova oštrog oponiranja austrougarskim planovima o zauzeću Bosne i Hercegovine iz druge polovice 1876. godine do njegove izjave, objavljene samo nekoliko mjeseci nakon njezina zauzeća u listopadu 1878. godine, prema kojoj je to "za naš narod događaj od providencialnog značaja",²⁴ prošlo je tek nešto više od dvije godine. O njegovu suprotstavljanju austrougarskom zauzeću Bosne i Hercegovine napose svjedoče pisma koja je uputio glasovitom engleskom državniku Williamu Ewartu Gladstoneu²⁵ u vrijeme bosanskohercegovačkog ustanka.²⁶ U pismu upućenom Gladstoneu 1. listopada 1876. godine, Strossmayer je iznio uvjerenje da europska diplomacija, inzistirajući na reformama Osmanskog carstva, ne rješava na primjeren način istočno pitanje. Držao je da osmanske vlasti nisu u mogućnosti zajamčiti građansku sigurnost i intelektualni napredak kršćanskom pučanstvu, niti stvoriti uvjete za uvođenje moderne uprave.²⁷ Izlaz za kršćane Osmanskog carstva Strossmayer ne nalazi u reformama, nego u njegovu uklanjanju iz Europe. U propaganđuju osmanske vlasti na Balkanu Strossmayer je nazirao djelovanje Providnosti, povezujući taj proces s ozbiljenjem svoje ideje o ostvarenju južnoslavenskog zajedništva: "Ovdje kod nas,

22 "On mi je često pripovijedao kako se je u Mažuraniću prevario, on i svi oni koji su ga preporučili kod dvora za kancelara i bana. Kazivao je da su držali e je (da je, op. Z. G.) Mažuranić pod Deakom (Ferencz De-k, 1803.-1876.; ugarski političar, na osnovi njegovih prijedloga iz 1865. dolazi do sklapanja Austro-ugarske nagodbe 1867.) kao državni odvjetnik bio pasivan iz potajnog patriotizma pa su se zato mnogomu od njega nadali, ali sad se vidi, da je Mažuranić bio pasivan iz lijenosti. Strossmayer se je silno srdio na nečuveno kunktatorstvo (oklijevanje, prema rimskom diktatoru Fabiju Kunktatoru koji je oklijevao uči u odlučnu bitku s Hanibalom, op. Z. G.) Mažuranićevu. (-) Tužio se je na Mažuranića da ništa ne može postići kod njega prem mu je Maž.[uranić] na zahvalnost obvezan bio. Mažuranić imao je osim Vladimira starijega sina koji je bio oficir i velika lupača. Taj se banov sin jako zadužio a Mažuranić nije bio kadar da te dugove platiti pa je molio Strossmayera da mu pomogne. Biskup je u istinu dugove banova sina platio a bani mu se je odužio tim, da mu nikakvu uslugu nije učinio ma što biskup od njega zamolio bilo gledom na svoju biskupiju ili imanje. Držim da je i tu po srpskom bila u istinu nečuvena tromost i skrajnji indiferentizam bana Mažuranića. Ne treba čovjek biti grafolog da već iz Mažuranićeva potpisa razabere njegovu lijenost." *Isto*, 57.

23 "Meni se u uspomeni njegova slika pročistila tako da se sjećam rado njegovih lijepih svojstava, a nastojim zaboraviti što je sve meni učinio. Pače ispričavam ga. Kako je bio bijesan strančar nije mi mogao nikako oprostiti da sam ja, njegov prijatelj pristupio stranci njegovih političkih protivnika." *Isto*, 58.

24 *Glasnik Biskupije Đakovačko-Srijemske*, VII/1879., br. 1, 4.

25 William Ewart Gladstone (Liverpool, 28. XII. 1809.-London, 19. V. 1898.) Naobrazbu je stekao u Oxfordu. Od godine 1834. do 1845. zastupao je grad Newark kao konzervativni zastupnik u Parlamentu. U Peelovu ministarstvu postao je 1839. državnim tajnikom za kolonije. Za tzv. puseytskoga pokreta zagovarao je otcjepljenje Crkve od države. Godine 1847. postao je zastupnik Sveučilišta u Oxfordu. Godine 1850. putovao je po Italiji, odakle je uputio pismo lordu Aberdenu o političkim progonima u Napulju. Ovim pismom, kao i isticanjem svoga katoličkog opredjeljenja, Gladstone je stekao veliku popularnost. Nakon pada Disraelievog ministarstva u prosincu 1852. godine postao je ministar financija. Zbog odbijanja lorda Palmerstona da ukine odbor za istragu o vođenju Krimskoga rata podnio je 1855. ostavku i stupio u liberalnu oporbu. U nadolazećim godinama obnovio je utjecaj liberala. Godine 1870. pošlo mu je za rukom da Donji dom Parlamenta prihvati tzv. irski zakon. Gladstone je bio ministar predsjednik od 1868. do 1874., a zatim od 1880. do 1885. i od 1892. do 1894. godine. Od godine 1886. odlučno je zastupao irske interese, ali se morao povući pod pritiskom Gornjeg doma i pristati na Home-Rule-Bill (Zakon o samoupravi). Zbog toga se godine 1894. povukao iz političkog života. Vidi nekrolog u *Hrvatskom pravu*, Zagreb, 1898., br. 762. (20. V. 1898.), 2.

26 Vidi prijepis Strossmayerovih pisama Gladstoneu u Fondu I. Kršnjavoga, HDA, kut. 1, sv. IV., 67. Ta pisma nalaze se i u dodatku knjige R. W. Seton-Watson, *Die südslavische Frage im Habsburger Reiche* (dalje: *Die südslavische Frage*), Berlin, 1913., 589.-630., koja je prvi put objavljena 1911. godine pod naslovom *The Southern Slav Question*. Zbog osjetljivosti svoga položaja, u odnosu prema turkofilski raspoloženoj mađarskoj vlasti, Strossmayer je odbio pristati na Gladstoneov zahtjev da se njihova korespondencija o tom problemu odmah objavi. Vidi o tomu: R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics* (dalje: *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*), London, 1935., 27 R. W. Seton-Watson, *Die südslavische Frage*, Berlin, 1913., 592.

unutar slavenskih naroda, ostvaruje se proces ujedinjenja, koji je, unatoč svim poteškoćama i zabludama, sam Bog preuzeo u ruke.”²⁸ Slijedeći iznijetu misao Strossmayer je izrazio želju da Providnost i dalje djeluje u prilog onih država, kojima i on pripada, a namijenjena im je zadaća sprečavanja sukoba velikih sila i pronalaženja rješenja koja će biti na sreću i blagoslov Europe. Posebno važnu ulogu u kulturnom povezivanju južnih Slavena i njihovom privođenju razini europske kulture Strossmayer namjenjuje Hrvatima, kao jedinom južnoslavenskom narodu koji posjeduje potrebne institucije za ozbiljenje te zadaće: “Mi Hrvati bez pretjerivanja i samohvale možemo reći da u tom malom savezu slavenske braće predstavljamo toskanski element. Mi imamo (...) takve ustanove koje nam osiguravaju vodeću ulogu na putu duhovnog napretka (...).”²⁹

Govoreći o budućem položaju Bosne i Hercegovine, Strossmayer je, u pismu Gladstoneu od 24. listopada 1876. godine, izrazio mišljenje da bi bilo najbolje da se prepusti Srbiji, jer bi to bila pravedna cijena srpske požrtvovnosti u borbi za “svetu stvar”, misleći pritom na borbu protiv Osmanskog carstva na Balkanu.³⁰ Posebnu ulogu u stvaranju novoga političkog sustava u Europi, koji se trebao oblikovati nakon propasti Osmanskog carstva u Europi, Strossmayer je namijenio Velikoj Britaniji, ističući da je na to predodređena svojim zemljopisnim položajem: “Bog je Englesku tako položio u Europi da je ona s njom povezana tisućama niti, dok ju je istovremeno njezin otočni položaj odvojio od svih sitnih strasti i sitničavih svađa i učinio najprikladnijom i najpozvanijom baviti se mirovnom arbitražom. Takva uloga je časna, ali i delikatna i odgovorna. (...) Ja želim cijelom dušom i čitavim srcem da Engleska svoju časnu zadaću u cijelosti shvati i ispuni.”³¹

Sanstefanskim mirovnim ugovorom, nametnutim Osmanskom carstvu 3. ožujka 1878. godine, stvorena je Velika Bugarska kao osnova za

rusku dominaciju na Balkanu. Taj ugovor približio je Austro-Ugarsku Monarhiju i Veliku Britaniju, za čije je vanjskopolitičke interese osnaživanje ruskog utjecaja na Balkanu bilo neprihvatljivo. Mogućnost austro-engleskoga saveza, usmjerenoga protiv ruske politike na Balkanu, Strossmayer je držao vrlo opasnim,³² pa u pismu od 11. travnja 1878. apelira na Gladstonea da utječe da njegova zemlja ne učini pogrešnu političku procjenu i ne zarati se s Rusijom, jer Engleska još uvijek može mirno raspravljati s Rusijom i jednakom kao i ona braniti svoje interese u Europi. Prigovarajući da Velika Britanija, popuštajući nagovorima austrougarskog ministra vanjskih poslova grofa Julija Andrássyja, prepostavlja Rusiji Ugarsku, Strossmayer je jasno očitovalo svoje protivljenje istočnoj politici Monarhije u trenutku kada je njezina diplomacija činila sve da onemogući ostvarenje Sanstefanskog mirovnog ugovora. Austro-Ugarska Monarhija i Velika Britanija postigle su sporazum o reviziji Sanstefanskog ugovora i održanju oslabljenog Osmanskog carstva kao garancije održanja britanskog utjecaja na Istoku i brane ruskom prodoru na Balkan. Na Berlinskom kongresu (13. VI. - 13. VII. 1878.) Rusija je glede svojih nastojanja na Balkanu doživjela poraz. Velika Bugarska podijeljena je na tri dijela: na autonomnu kneževinu, poluautonomnu kneževinu u Istočnoj Rumeliji, dok je makedonski dio ostao integralni dio Osmanskog carstva.³³ Velika Britanija uspjela je očuvati svoje pozicije na Bliskom Istoku, tu važnu sastavnicu svoje istočne kolonijalne politike.

U analizi stajališta biskupa Strossmayera prema mogućnosti zauzeća Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije treba naglasiti da se uzrok njegovu neprihvaćanju tog rješenja ne nalazi samo u njegovim slavensko/južnoslavenskim idejama, nego i u njegovu posve mašnjem razočaranju u Monarhiju nakon neuspjeha njezina federalističkog preustroja i skla-

28 Isto, 594.

29 Isto.

30 Isto, 594.-595.

31 Isto, 600.-601.

32 O tome nalazimo potvrdu i u Strossmayerovu pismu Kršnjavome od 27. IV. 1876. u kojem iznosi bojazan od izbijanja rata između Austro-Ugarske i Rusije te s tim u vezi govori o prijenosu slika za galeriju (u Zagreb) ako bi došlo do ratnih djelovanja na području njegove biskupije. Inače o prijenosu slika u Zagreb već je donio odluku 1875. godine.

33 A. J. P. Taylor, *Borba za prevlast u Evropi 1848.-1918.*, Sarajevo, 1968. 244.

panja Austro-Ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe 1867./1868. godine. Posebice se nakon neuspjeha revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1873. godine,³⁴ koji je imao za posljedicu njegovo povlačenje iz političkog života, u Strossmayeru stvorilo uvjerenje da Hrvati od Monarhije ne mogu očekivati ništa dobro.³⁵

Teško je sa sigurnošću utvrditi kako je Strossmayer zamišljao budućnost Bosne i Hercegovine i Balkana, napose s obzirom na Austro-Ugarsku Monarhiju. U svojim *Razgovorima s biskupom Strossmayerom* Kršnjaviji je zabilježio je da je Strossmayer imao veličanstveni program za habsburšku dinastiju: "Prvotna njegova misao bila je, da bi Habsburgovci imali biti na čelu balkanske federacije. Biskupov program bio je da habsburška kuća zavlada na cijelom Balkanskom poluotoku i da sjedini Jugoslavene."³⁶ Međutim, Strossmayer kasnije mijenja mišljenje, uvjerivši se "(...) da naša monarhija neće ili ne može tu zadaču riješiti ...",³⁷ te se počeo uzdati u srpskoga kneza Mihaila Obrenovića.³⁸

Strossmayer je odnos Austro-Ugarske Monarhije prema Bosni i Hercegovini i Balkanu smatrao osnovom njezine budućnosti. Ustvrdivši da Monarhija ne želi provesti ujedinjenje južnih Slavena unutar svojih granica, ocijenio je da je

njezina istočna politika sasvim pogrešna i da će joj donijeti propast: "Ova će se monarkija raspasti, uslijed glupe politike koju vodi. Kad Rusi budu stajali u Galiciji (...) onda će biti prekasno."³⁹ Iz Strossmayerova kazivanja Kršnjavome može se zaključiti da je Rusko carstvo smatrao glavnom prijetnjom opstojnosti Monarhije, a da je ujedinjenje južnih Slavena u okviru Monarhije smatrao garancijom za sprečavanje ruskog prodora na Balkan. Kao posebno važan razlog Strossmayerova okretanja prema Kneževini Srbiji, glede Bosne i Hercegovine i sjedinjenja južnih Slavena, Strossmayer je Kršnjavome naveo držanje J. Andrássyja, odnosno njegovo odbacivanje uključivanja prostora napućenog Slavenima u Monarhiju. Tada se Strossmayer počeo pouzdati u Mihajla Obrenovića i pomišljati "da bi on mogao preuzeti ulogu Viktora Emanuela."⁴⁰ S knezom Mihailom Strossmayer se dopisivao te ga je poticao na akciju u Bosni i obećavao mu novčanu pomoć. Kada je knez Mihailo ubijen, regent Ristić izručio je njegova pisma caru Franji Josipu I. Na izjavu Kršnjavoga, da je čuo da su ti listovi veleizdajnički, Strossmayer je odgovorio da nisu veleizdajnički, jer bi tada bio stavljen pod optužbu, no da su naškodili njegovom položaju.⁴¹ Na upit Kršnjavoga o namjerama Gladstonea i britanskih liberala, koji u vrijeme istočne krize 1875.-

34 Vidi o tomu opširnije: Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, I. dio, Zagreb, 1990., 202.-203.

35 Svoje mišljenje o opravdanosti austrougarske okupacije sa stajališta hrvatskih i južnoslavenskih interesa, koje očituje i njegov općenitiji stav prema politici vladajućih krugova Monarhije prema Hrvatima, Strossmayer je izrazio u pismu Račkome od 24. ožujka 1878. godine: "Kako će nas onaj oslobođati, koji bi nas u kapi vode utopio, koji uvijek i uvijek samo o tomu radi, da nas zametne, da vječiti anatema anemije na nas baci." *Korespondencija Rački-Strossmayer* (uredio Ferdo Šišić), knjiga II., Zagreb, 1929., dok. br. 525., str. 155.

36 I. Kršnjavij, *Razgovori s biskupom Strossmayerom*, str. 4.

37 Isto, 5.

38 Mihailo Obrenović (Kragujevac, 4. IX. 1823.-Beograd, 29. V. 1868.) Bio je sin kneza Miloša i kneginje Ljubice Obrenović. Nakon povlačenja kneza Miloša u Vlašku i smrti starijeg brata Milana sultana ga je potvrdio za izabranog, ali ne i nasljednog kneza, te mu je odredio za savjetnike Vučića i Petronijevića. Čim je 1840. preuzeo vlast kneginja Ljubica je izazvala pokret protiv Vučića i Petronijevića i protiv cijele njihove stranke, tzv. ustavobranitelja. Vučić i Petronijević bili su prisiljeni napustiti zemlju, ali su intervenirali Osmansko carstvo, Rusija i Austrija, te je 1842. postignuto pomirenje. Međutim, kada je odbio poslušati nalog Visoke Pore i postaviti ustavobranitelje za ministre, Vučić je otiašao u Kragujevac, gdje su se nalazili vojni arsenali, te je podigao bunu. Doživjevši vojni poraz M. Obrenović bio je prisiljen 26. VIII. potražiti utočište u Zemunu, odnosno staviti se pod austrougarsku zaštitu, a to je iskoristila Porta i svrgnula ga s vlasti. Od 1842. do 1858. boravi u emigraciji, najviše u Beču. U Srbiju se vratio početkom 1859., zajedno s knezom Milošem, a na prijestolje je stupio poslije Miloševe smrti u rujnu 1860. Sastavio je konzervativno tzv. Garašanin-Hristićevićevo ministarstvo i koncentrirao se na stvaranje protuturskog balkanskog saveza - sklapanjem sporazuma s Crnom Gorom 1866., Grčkom i bugarskim revolucionarnim odborom 1867., te Rumunjskom 1868. Taj plan osuđetile su velike sile prisilivši Portu na popuštanje u sporu sa srpskom vladom, odnosno uklanjanje turskih garnizona iz srpskih gradova. Nezadovoljni odustajanjem M. Obrenovića od poticanja sukoba s Osmanskim carstvom, njegovi su liberalno orijentirani politički protivnici, emigranti u u južnoj Ugarskoj, poticali tzv. Ujedinjenu omladinu srpsku, sa sjedištem u N. Sadu, na istupe protiv srpske vanjske politike. M. Obrenović ubijen je od osoba koje su radile po nalogu Pavla Radovanovica, beogradskog odvjetnika, koji je bio u dogovoru s knezem Aleksandrom Karadordevićem. Vidi: *Narodna enciklopedija SHS*, sv. II., Zagreb, s. d., 879.-881.

39 Izidor Kršnjavij, *Razgovori s biskupom Strossmayerom*, n. dj. 22.

40 Isto.

41 Kršnjavij je kasnije doznao da je Franjo Josip I. Strossmayerove listove upućene knezu Mihailu Obrenoviću pokazao grofu Andrássyju, pitajući ga: "Was sollen wir mit diesem Menschen anfangen?" Andrássy je odgovorio: "Laufen lassen - wir sollen keinen Märtyrer aus ihm machen. Das wäre gefährlich. Er wird sich selbst unmöglich machen." Na temelju navedenih obavijesti Kršnjavij je zaključio da je Andrássy tada spasio Strossmayera od političkog progona. I. Kršnjavij, *Razgovori s biskupom Strossmayerom*, 23.-24.

1878. nisu bili na vlasti, pa im je utjecaj bio ograničen, glede Bosne i Hercegovine i Balkana, Strossmayer je odgovorio vrlo neodređeno: “(...) odgovorio mi je tajanstveno da to ne može kazati, ali da je “dobro za nas”. Da Gladstone misli osloboditi Balkanski poluotok i osnovati “autonomije”. Potanje mi nije htio kazati.”⁴²

Navedenim zapisima Isidora Kršnjavoga, o razgovorima s biskupom Strossmayerom, kao povijesnom izvoru treba pristupiti vrlo oprezno, jer su takva kazivanja vrlo rijetko sasvim pouzdana, posebice kada su zapisana nekoliko desetljeća poslije, kao što je ovdje slučaj. No, podaci koje donose bitni su, pa ih se ne smije zanemariti. Napose je važna činjenica koju sadrže, da je Strossmayer najprije pomicao na ujedinjenje južnih Slavena u okviru federalistički preuređene Monarhije, ali je kasnije, kad su ta očekivanja iznevjerena, planove o ujedinjenju južnih Slavena, pa s tim u vezi i planove o povjeravanju Bosne i Hercegovine vezao uz Kneževinu Srbiju, odnosno srpskoga kneza Mihaila Obrenovića. Kada je u prvoj polovici 1878. godine uvidio da se priključenje Bosne i Hercegovine Kneževini Srbiji ne može ostvariti, počeo je zagovarati stvaranje autonomnih kneževina u okviru Osmanskog carstva, koje bi bile pod zaštitom Velike Britanije.⁴³

Prema Kršnjavijevim *Razgovorima s biskupom Strossmayerom*, uzroci Strossmayerova odustajanja od ideje okupljanja južnih Slavena oko Austro-Ugarske Monarhije nalaze se u protoslavenskom raspoloženju u to vrijeme najutjecajnijeg političara Monarhije ministra vanjskih poslova grofa J. Andrássyja, koji je uključivanje novih teritorija napućenim Slavenima u Monarhiju smatrao opasnošću za održanje političke moći Ugarske i dualističkog sustava. U pismu Gladstoneu od 11. travnja 1878. godine, Strossmayer je uputio prijekor Velikoj Britaniji zbog toga što je u izboru saveznika glede istočnog pitanja Rusiji pret-

postavila Ugarsku, koja ne priznaje drugu politiku nego slijepu mržnju i netrpeljivost prema Slave-nima.⁴⁴ Ovo Strossmayerovo upozorenje od izuzetnog je značaja, jer će Ugarska zaista, nakon zauzeća, a napose nakon aneksije 1908. godine, državnopravno posezati za Bosnom i Hercegovinom sustavno ometajući hrvatska nastojanja za povezivanjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. Samim tim djelovala je vrlo destruktivno na hrvatske političke prilike, napose s obzirom na raspoloženje Hrvata prema monarhijskom državnom sklopu.

Zaključak

Korespondencija Strossmayer - Kršnjavi po-hranjena u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu po svome tematskom opsegu i relevantnosti korespondenata predstavlja vrijedan izvor za shvaćanje hrvatske političke i kulturne situacije tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća u nacionalnom i europskom kontekstu. Osim toga ona predstavlja vrijedno svjedočanstvo o zajedničkim pregnućima Strossmayera i Kršnjavoga usmjerenim prema izgradnji institucija kojima će se Zagreb, kao političko i upravno središte Hrvatske, nivelirati s ostalim centrima u Monarhiji, čime je započet proces pretvaranja Zagreba u moderan srednjoeuropski grad. Ova korespondencija također pruža vrijedne podatke o nastanku Strossmayerove galerije starih majstora i istaknutoj ulozi Isidora Kršnjavoga u stvaranju njezina fundusa. Napokon, ona svjedoči o jednom velikom prijateljstvu koje se, stjecajem subjektivnih momenata i kompleksnosti ondašnje političke situacije, nije uspjelo održati.

42 Isto, 4.

43 R. W. Seeton-Watson, Die slawische Frage, 617.

44 Isto., 619.

Josip Juraj Strossmayer - Isidoru Kršnjavome (1875. - 1884.)⁴⁵

Izbor iz korespondencije

1.) 29. ožujka 1875. O boravku U Firenci, susretu s hrvatskim kiparom I. Rendićem, povratku u Hrvatsku, razgovoru s banom Ivanom Mažuranićem o Galeriji i utemeljenju katedre za povijest umjetnosti na zagrebačkom Sveučilištu.

Dragi moj Doktore i prijatelju!

Najprvo molim Vas, da još jednom moju najtopliju zahvalnost izručite svim Vašim. Njihovo milo i ljubezno drugovanje ostati će mi u viečitoj pameti.

Putovao sam dost srijetno i udobno. U Firenci⁴⁶ sam samo prenoćio. Nas Rendić⁴⁷ nas dočeka na kolodvoru. Njegov smo atelier večerom

pohodili. Čini mi se, da taj mladić dobro radi. Molim Vas, kad prodjete kroz Fiorenzu pohvalite ga i Vi i prosudite mu posao. Ja sam mu naložio, da prouči Luku della Robbiu,⁴⁸ jer će u mojoj crkvi⁴⁹ biti poslova koji to zahtievaju. Žao mi je bilo, da sam divne i zaista vilinske Mletke⁵⁰ mimoći morao. U Nabrezini⁵¹ sam prenoćio. Tu me zateče stroga zima i doprati me do kuće. Ovdje je još i sad neobična zima. Da sam to znao bio bi još barem dvie nedilje u Rimu ostao. U Zagrebu sam boravio dva dana, u subotu i nedilju. U nedilju u pet ure po podne krenuo sam iz Zagreba i time sam jedan dan prie došao i u Osiek i u Đakovo. Prenoćio sam u Žakanju dost dobro. U pondeljak sam prispio u Osiek, a u utorak u Diakovo.

U Zagrebu sam govorio s Banom⁵² i sa prijatelji o sgradama, koja bi se za moju sbirku zidati,⁵³ i o katedri, koja bi se na sveučilištu našemu podići imala.⁵⁴ I ban i svi prijatelji primili su moju

45 Hrvatski državni arhiv (Zagreb), Fond Isidora Kršnjavoga (804), kutija 4. III. 3. Korespondencija I. Kršnjavoga (84 pisma). Pisma br. 1 - 5, 7, 8 i 10 transkribirana su u cijelosti a iz ostalih su uvršteni samo izvaci.

46 U to vrijeme čest oblik pisanja naziva grada Firence, Strossmayer ga uvijek piše na taj način.

47 Ivan Rendić (Imotski, 27. VIII. 1849.-Split, 29. VI. 1932.) hrvatski kipar. Likovnu akademiju završio je u Veneciji 1871., a potom se nekoliko godina usavršavao u ateljerima firentinskih majstora. Kasnije je živio u Zagrebu, Trstu i Supetu na Braču., no, uglavnom je djelovao u Trstu gdje je nastao i najveći broj njegovih djela. Radio je u realističnom stilu s elementima naturalizma. Oko 1900. prihvatac secesijski stil, nastojeći mu folklornim motivima dati nacionalno obilježje. Izradio je oko 200 kipova. Najpoznatiji njegovi javni spomenici podignuti su u čast hrvatskih velikana. Izradio je poprsja Jurja Klovića, Krste Frankopana, Nikole Jurišića i Augusta Šenoe na zagrebačkom Zrinjevcu, zatim nadgrobni spomenik Petru Preradoviću u Zagrebu, Ivanu Perkovcu u Samoboru, M. A. Relkoviću u Vinkovcima te spomenike Ivanu Gunduliću u Dubrovniku, Andriji Kašiću Miošiću u Zagrebu i Ljudevitu Gagu u Krapini. Od 1921. živi u Supetu na Braču. Vidi: *Hrvatski leksikon* (dalje: *HL*), sv. 2., Zagreb, 1997., 358.-359.

48 Luca Della Robbia (Firenca, o. 1400.-Firenca, 1482.), glasoviti talijanski kipar. Najprije učenik jednog zlatara, a zatim Lorenza Ghibertija (Firenca, 1378.-1455.), čiji se stil, kao i Donatellov (Firenca, 1336.-1466.), uočava u njegovim ranim radovima. Njegovo prvo djelo, Cantoria (pijevica, mjesto za pjevanje) u katedrali S. Maria del Fiore u Firenci, javlja se relativno kasno 1431. godine. Na njoj su prikazane mlade osobe koje sviraju i pjevaju u čast Gospodina. Ustvari radi se o ilustraciji *Davidovog psalma 150.* (Završni hvalospjev). Između 1437. i 1439. izradio je pet reljefa slobodnih umjetnosti za Giottov zvonik spomenute katedrale - s astrologijom, aritmetikom, glazbom, filozofijom i gramatikom - slijedeći pritom heksagonalnu formu, koju je primijenio Andrea Pisano (Pisa, 1290/95.-Orvieto, 1348/49.), preuzevši nakon Giottove smrti (Vespignano, 1267.-Firenca, 1337.) rad na zvoniku. Godine 1441. L. Della Robbia izradio je tabernakul za crkvu S. Maria a Peretola, upotrijebivši po prvi put u svome radu ostakljivanje terakote sjajnom bijelom i obojenom glazurom. Ta tehnika nije njegova, no, prema G. Vasariju, on je usavršio do perfekcije. U toj tehnici izradio je i svoja dva remek djela, lunete u S. Maria del Fiore s prikazom *Uskršnja* (1445.) i *Uzašača* (1451.) te dva andela lučonoša u kanoničkoj sakristiji iste katedrale, zatim lunetu Gospe s djetetom između dvaju anđela. Takoder mu se pripisuje Marijin pohod Elizabeti u crkvi S. Giovanni Fuorcivitas a Pistoia. Vidi: [www.sculptura-italiana.com/Biografie/dellaRobbia.htm](http://www.scultura-italiana.com/Biografie/dellaRobbia.htm).

49 Đakovačka neoromanička katedrala sv. Petra (građena od 1866.) prema projektima Karla Roesnera i F. Schmidta. Posvećena 1. listopada 1882. godine. 50 Veneciju.

51 Nabrežina/Aurisina, mjesto u Italiji 15 km sjeverozapadno od Trsta sa slovenskom većinom, na regionalnoj cesti i željeznicu Trst - Tržič, poznato po kamenolomima iskorištavanim još od razdoblja Rimskog carstva (koristišeni za izgradnju Akvileje, Čedadu (Cividadea) i Trsta).

52 Ivan Mažuranić (Novi Vinodolski, 18. VII. 1814.-Zagreb, 4. VIII. 1890.). Godine 1850. imenovan je vrhovnim državnim odvjetnikom, 1860. predsjednikom Hrvatske dvorske kancelarije. Od 1861. do 1865. bio je dvorski kancelar, od 1871. do 1873. predsjednik Hrvatskog sabora, a od 1873. do 1880. hrvatsko-slavonski ban. Za njegova banovanja provedena je reforma pravosuđa, političke uprave i školstva, a 1874. osnovano je Sveučilište u Zagrebu. Istaknuo se pjesničkim radom. Godine 1844. dopunio je Gundulićeva *Osmanu*, a 1846. objavio svoje najznačajnije djelo *Smrt Smail-age Čengića*. Vidi: *Opcja enciklopedija JLZ*, sv. 5., Zagreb, 1979., 385.-386.

53 Riječ je o Strossmayerovoj Galeriji starih majstora, smještenoj u palati JAZU (danasa: HAZU) osnovanoj 1861. godine. Gradnja palače u stilu talijanske renesanse po projektu bečkog arhitekta Friedericha Schmidta dovršena je 1880., a Galerija je za javnost svečano otvorena 9. XI. 1884. Dobiva ime po svome utemeljitelju i donatoru bosansko-đakovačkom i srijemskom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru. Njegova donacija brojila je 284 umjetnina, uglavnom talijanskih slikarskih škola renesanse, manirizma, baroka, sve do kasnoga venecijanskog setečenta; zatim austrijskih, njemačkih, holandskih, flamanskih i francuskih umjetnika. Ta djela, pretežno religioznih i biblijskih motiva, čine okosnicu galerije, koju su kasnije popunjavalii drugi donatori (Ivan Ružić, markiz Etienne de Piennes, Zlatko Baloković, Ante Topić Mimara). Cjelokupni inventar s početnih 284 djela narastao je na 714, a zajedno s pojedinim zbirkama (Csikos, Šebalj, Svečenjak, Šulentić, Auer, Uzorinac) na više od 4000 eksponata (slika, skulptura, crtež, grafičkih listova, predmeta primijenjene umjetnosti). Stalni postav čini 256 djela, dok je ostali dio pohranjen u depou Strossmayerove galerije i u desetak muzejsko - galerijskih ustanova u Hrvatskoj.

54 Strossmayer se zauzimao za utemeljenje katedre za povijest umjetnosti na zagrebačkom Sveučilištu, misleći pritom na njezino povjeravanje Kršnjavome.

nakanu i odluku sa uzhićenjem. Grad će, kako Vončina⁵⁵ veli, najljepše mjesto za sgradu ustupiti. To je mjesto na južnoj promenadi poleg "realke", četverokutni humac na brižuljastom šetalištu.⁵⁶ Po svjetu⁵⁷ prijatelja položio sam cielu stvar u ruke akademije i njezina predsjednika.⁵⁸ Ovih će se dana stvar obznaniti u novina[ma]. Pisati ću takodjer ovih dana Banu i vradi. Ban mi glede katedre obeća sve. Da je toliko energije koliko volje ta bi se katedra za buduću godinu jur stvorila. Govorio sam takodjer o Vami i da ste Vi jedini čoviek, koji je tomu poslu posve dorastao. I on je toga uvjerenja. Nedvojbeno je prijatelju, da će te Vi pozvani biti da tu katedr.[u] zauzmete. Stvar je posve gotova i izvan svake sumnje; samo ne bi poleg naše obične mlijetavosti znao vrieme opredieliti, kad će to biti. Medjutim će moja i nadalje skrb biti, da to čim prie uzbude. Vrlo mi je draga da će te i Vi stupiti u kolo onih mlađih sila, koje su pozvane ono stvarati i promicati, što smo mi stariji u duši i svjeti našoj osnovali i u život prevadjati počeli. Kad je tomu tako, onda molite lijepo i u ime moje Vašu milu i ljubeznu suprugu,⁵⁹ da uči hrvatski jezik, jer će poleg Vas

i ona imati u Zagrebu lijepu zadaću, da u nježnjem spolu našemu širi i promiče plemenita i uzvišena patriocična čuvstva i podhvate. Molim Vas, pozdravite ju prelepo. Nek mi oprosti ovu, možebit presmielu opazku.

Sve što se o rečenoj sgradi i katedri i ubuduće radilo bude priobčiti ću Vam. Lacko Mrazović⁶⁰ nješto je bolje. Ove će godine i opet u Sleichenberg, a buduć da i moja sestra⁶¹ sa svojim dietetom misli ove godine u Sleichenberg,⁶² to ću i ja po svoj prilici u tih kupka nekoliko nedilja ovoga lieta probaviti. Gdje sam ja u kolu naših prijatelja, tu se odmah radjaju misli i nakane vilinske. Ovaj put zarekosmo se, da će mo poslije kupke u liepome družtvu na Plitvička jezera.⁶³ Njeki htjedoše izključiti gospodje, ali se gospodje prisutne junački obraniše i dokazivaše, da bez njih nema vesela ni ugodna družtva. Ja pristadoh uz njih i tako bie⁶⁴ odlučeno, da će biti družtvo miešovito. Odmah pomislismo na Vas i Vašu mil. suprugu. Bog zna biti li iz toga brašna pogače? Pozdravite mi hilj. puta Vašega vrlo plemenitoga tasta. Ne mogu Vam reć, koliko mi je ugodna

55 Ivan Vončina (Novi Vinodolski, 23. X. 1827.-Zagreb, 2. XII. 1885.) hrvatski političar. Završio je studij prava u Zagrebu. U vrijeme tzv. Bachova absolutizma (1850.-1859.) bio je načelnik u Karlovcu. Godine 1861. izabran je za prvoga podžupana Riječke županije. Godine 1868. tolazi u sukob s Mađarima te biva umirovljen. Bez većeg uspjeha u Sisku pokreće opozicijske listove *Zatočnik*, *Branik* i *Südslawische Zeitung*. Zaslužan je za osnivanje Zemaljske obrtničke škole u Zagrebu, Botaničkog vrta, Kemijskog laboratorija, Nautičke škole u Bakru i dr. Bio je zagrebački načelnik od 1874. do 1876. godine. Vidi: *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 8., Zagreb, 1982., 586.

56 Kršnjav i Strossmayer zauzimali su se za lokaciju Galerije na Griču, a Kršnjav je ondje želio smjestiti i sveučilišnu biblioteku. Vidi: Olga MARUŠEVSKI, *Iso Kršnjav i kao graditelj*, Zagreb, 1986., 227.

57 Po savjetu prijatelja.

58 Franjo Rački (Fužine, 5. IX. 1828.-Zagreb, 13. II. 1894.) predsjednik JAZU od 1867. do 1886. godine. Školovao se u Fužinama, Rijeci, Varaždinu, Senju i Beču, gdje je 1852. završio teologiju. Zaređen je za svećenika u Senju, zatim je imenovan za profesora matematike i fizike u senjskoj sjemenišnoj gimnaziji. Vrativši se u Beč na daljnje studije doktorirao je 1855. Zatim je u Senju profesor crkvene povijesti i kanonskog prava, a od 1857. senjski kanonik. Iste godine odlazi u Rim, gdje je do 1860. poučavao građu rimskog i vatikanskog arhiva. Bio je jedan od glavnih članova Narodne stranke. Od 1863. do 1867. zemaljski je školski nadzornik za Hrvatsku. Sa V. Jagićem i J. Torbarom osniva prvi hrvatski znanstveni časopis *Književnik* (1864.-1866.). U to vrijeme zajedno sa Strossmayerom radi na osnivanju JAZU čiji je prvi predsjednik Nezadovoljan revizijom financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe (1873.), povukao se 1874. iz političkog života u koji se vraća 1880. kao jedan od osnivača Neodvisne narodne stranke. Za kanonika Zagrebačke nadbiskupije izabran je 1877. godine. Osnivač je moderne hrvatske historiografije. Objavljivao je izvore, pisao rasprave i kritičke osvrte te poticao rad drugih autora. Objavio je *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia* (1877.), kroniku Thomas Archidiaconus, *Historia Saloniensis* (1894.) te mnoga druga djela i rasprave. Vidi: *HL*, sv. 2., Zagreb, 1997., 337.338.

59 Mina Fröschl, prva supruga Isidora Kršnjavoga. Njegova druga supruga bila je Štefa Iskra Kršnjav (Vrbovec, 17. XII. 1869.-Zagreb, 16. VIII. 1952.), poznata pod književnim pseudonimom Iva Rod.

60 Matija Mrazović (Visoko podno Kalnika, 24. II. 1824.-Zagreb, 13. IX. 1896.). Nakon studija prava u Zagrebu bio je odvjjetnički vježbenik pri banskoj Vladi (1848.). Publicistički rad započinje 1846. u Gajevim *Novinama horvatsko-slavonsko-dalmatinskim*, a od 1848. do 1850. surađuje u *Slavenskom jugu* i *Jugoslavenskim novinama*. Godine 1850. otvara odvjetničku kancelariju u Zagrebu. Od 1853. do 1854. izdaje časopis *Pravnik*, a od osnutka *Pozora* (1860.) surađuje s političkim člancima, 1867. njegov je glavni urednik. Godine 1871. zbog članka u *Zatočniku* o konzorciju za isušivanje Lonjskog polja koji su kompromitirali bana L. Raucha, bio je optužen zajedno s I. Vončinom i J. Miškavcićem. Godine 1861. i 1865.-67. bio je zastupnik u Hrvatskom saboru kao član Narodne stranke. Zauzimao se za uređenje državopopravnih odnosa s Austrijom neovisno o Ugarskoj, za političko ujedinjenje južnih Slavena unutar Monarhije, a kao član hrvatskog izaslanstva pregovarao je o reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe. Godine 1880. napustio je Narodnu stranku i osnovao Neodvisnu narodnu stranku s programom ujedinjenja Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i njezinu financijsku samostalnost. Od 1879. do 1881. bio je načelnik Zagreba te se istaknuo u poboljšanju komunalnih uvjeta grada te u saniranju šteta od razornog potresa 9. studenog 1880. godine. Vidi: *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE), sv. 7., Zagreb, 2005., 496.-497.

61 Strossmayerova sestra Albertina, s kojom je bio vrlo blizak. Živjela je u Osijeku.

62 Schleichenberg u Bavarskoj, izletište s ljekovitim kupkama.

63 Podcertano u tekstu.

64 Bijaše (aor.).

uspomena na čase, koje sam u njegovu i Vašemu družtvu proveo. Pozdravite i Vašega miloga šuru.⁶⁵ Ja mu želim da čim prije nadje željenu vjerenicu, a za "popa" nek se ne brine. Još jednom Vašoj mil. gospodji i svim Vašim najsrdačniji pozdrav i zahvalnost. Vas jako srdačno ljubim i ostajem Vam iskrenim prijateljem.

Strossmayer

2.) 11. Jun 1875. *O putu u Austriju, namjeri da u Bečkom Novom Mjestu posjeti grobove bana Petra Zrinskoga i kneza Frana Krste Frankopana, o radosti zbog susreta s Kršnjavijem i njegovima u Beču, o arhitektu Schmidtu i Galeriji, izražava uvjerenje da je lokacija na zagrebačkom Gornjem gradu najbolja za Galeriju.*

Ljubezni i moj velecijenjeni prijatelju!

U ponedjeljak dojdući odilazim iz Osieka željeznicom. U Wiener Neustadtu mislim prenoćiti, jer bi rad sutradan u jutro pogledati grobove naših Hrvata Zrinia i Frangopana.⁶⁶ U utorak oko 9 ura odlazim iz Wiener Nuestadta i dolazim u Beč malo poslije 10 sati ujutro. Imam silu posla u Beču. Radujem se vele da će imati čast Vaše mile i Vas vidjeti. Ovih dana dobih list dukačak od Račka Mrazoviću. Veli mi, da Vam je dvaput pisao, ali da nije nikakoga odgovora dobio. On je sa svojom sestrom bio u Beču. Sada je š njom u Sleichenbergu. Hvala Bogu bolje mu je i čini se, ko da nije više u pogibeli života. On stupa kano perovodja kod nastave u državnu službu. Naši ljudi o kultusu i nastavi neimaju ni pojma. Zato ta vrlo važna struka po zlu ide. Ja sam još i sad toga uvjerenja da je mjesto gornje u Zagrebu najsposobnije za galleriu. Naši ljudi su ciepidlake i u svakoj stvari mora biti razmirica sitnih, kojim se kadšto najkrupnije stvari satiru. Schmidt ako i napravi nacrt, nesliedi da ga mi primiti moramo.

⁶⁵ Šurjaka.

⁶⁶ Hrvatski ban Petar Zrinski (Vrbovec, 1621. - Wiener Neustadt, 1671.) i njegov šurjak knez Fran Krsto Frankopan (Karlovac, 1643. - Wiener Neustadt, 1671.) bili su nakon otkrivanja hrvatsko-ugarske urote protiv cara Leopolda I. pogubljeni 30. IV. 1671. u Wiener Neustadtu (Bečkom Novom Mjestu). Njihovi posmrtni ostaci nalaze se od 1919. u zagrebačkoj katedrali.

⁶⁷ Antun Lobmayer (Ruma, 12. VIII. 1844. - Zagreb, 21. III. 1906.) Završio je studij medicine u Beču 1869., gdje je bio asistent znamenitoga kirurga Theodora Billrotha usavršivši se i u porodništvu. Od 1872. do 1877. djelovao je u Osijeku, a potom je do 1905. bio ravnatelj novoosnovanoga Zemaljskoga rođilišta i profesor Primaljskog učilišta u Zagrebu. U Osijeku je bio jedan od pokretača i gl. urednik prvoga hrvatskog medicinskog časopisa *Glasnik Društva slavonskih liječnika* (1877.), a u Zagrebu *Liječničkoga vjesnika* (1885.-1897.). Od 1887. docent je sudske medicine i zdravstvenoga zakonodavstva zagrebačkog Sveučilišta. Jedan od najistaknutijih hrvatskih zdravstvenih prosvjetitelja. Objavio je tridesetak knjiga od kojih su najpopularnije bile *Kućni liječnik* i *Čovjek i njegovo zdravlje*. Vidi: HE, sv. 6., Zagreb, 2004.

⁶⁸ Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu utemeljen je odlukom Hrvatskog sabora tek 1917. godine.

Kod nas je silna vrućina. I meni su iz Zagreba pisali, da Vam misle, osim estetike još nješto naprtiti. Taki su naši ljudi! Grozne neznalice! Ja sam rekao, da Vam se, osim archeologije, koja ionako u est.[etiku] spada, ništa drugo opredieliti ne bi moglo. Rekoh to samo da njihovoj budaštini zadovoljim. Govoriti će mo o tomu. Hiljadu put pozdravite Vašu mil. gosp. i zahvalite joj u ime moje, da je u kratko, ali vrlo lijepo Vaš put opisala. Pozdravite takodjer Vašega dobrog g. tasta i šurjaka.

Vaš prijatelj
Strossmayer

3.) 30. srpnja 1875. *O boravku u Osijeku, želji da se na zagrebačkom Sveučilištu što prije utemelji Medicinski fakultet, o slikama za Galeriju, težnji Seitza da u svome radu oponaša slikare venecijanske škole, Ivanu Krstitelju Tkalcicu koji je na Trsatu pronašao tri stare kazule, izražava žaljenje što nema više obrazovanih svećenika kao što je Tklačić, jer bi to pridonijelo pronašanju i spašavanju domaćega umjetničkog blaga za Galeriju.*

Vele cienjeni moj prijatelju!

Pisao sam već i zahvalio se Vašemu gospodinu tastu, a danas evo pišem Vami i Vašoj milostivoj gospodji; da Vam se srdačno na ljubavi i dobroti koju prama meni gajite i vršite zahvalim. U Žakanju nisam najbolje spavao, jer su me komarice budile. Na putu u Osiek o podnevu bilo je odveć sporno. U Osieku sam bio s Lobmayer[om].⁶⁷ On Vas i Vaše lijepo pozdravlja. Drago mi je da će te Vi u Zagreb. I njega tamo srdce vuče. On to zaslužuje. Gledati će mo svi da se čim prije Universität u Zagrebu popuni s liečničkim fakultetom.⁶⁸ Eto onda i Lobmayera u Za-

grebu. Za sada neide u Križevac.⁶⁹ Nješto je govorio, ako se dobro siećam, o Varaždinu. U Diakovu sam našao sliku Steinlevu.⁷⁰ Vrlo je liepa. Žena, koja rubac sa Isusovim likom drži, sieća ponješto na Barbaru Palme Starijega.⁷¹ Seiz bi kadšto [da] naslieduje Mletčane. Na ...⁷² nalazi se jedna njegova Sveta obitelj u Belvederu, sličana posve načinom venecianskim. Ja bi mu bio kod moje slike svietovao, da sledi umbrijsku školu.⁷³ Ele kako je da je, slika je vrlo znamenita. Kupio sam takodjer sliku jednu od Matejke⁷⁴ s namierom, da se naša gallerija s vriemenom sieti, da joj je zadaća osobiti obzir uzeti na proizvode slovjanskih ruku. Stoji od prilike to, što i Čorma-

kove Predstavlj[la]ći zauzeće Brandenburga ruziczerzi poljskih.⁷⁵ Husiljev ovd[je] ne smije slikati, jer su sve poteškoće ...,⁷⁶ što je pokojni Overbek⁷⁷ premalene kipove slikao naprama prostoru kamo slike dolaze. Ja ču počekat dok Zeici⁷⁸ dođu, da čujem, što će ju ovi reći. Ne bi čoviek mislio, koliko potežkoća pri izvadjanju slika i oltara itd. susresti mora. Jedan put kad budemo dovoljan broj umjetnika slovenskih⁷⁹ imali lahko će biti, jer je drugo kad srdce i duša radi, a kad samo koristojubje.

Našao sam ovd[je] list Nikole⁸⁰ iz Rima. On sve na lahknu ruku uzima, ko svi mi laici, koji malo o umjetnosti razumijemo. Našao sam ta-

69 Tada vrlo čest način pisanja naziva grada Križevci.

70 Edward Jacob von Steinle (1810.-1886.), njemački slikar.

71 Jacopo Palma il Vecchio (Stariji) (Serina kraj Bergama, o. 1480.-Venecija, 30. VII. 1528.) Talijanski slikar razdoblja visoke renesanse. Djeluje u Veneciji gdje se prvi put spominje 1510. godine. Pravo mu je ime Jacopo d'Antonio Negretti. Od 1513. koristi ime Palma. Nazvan je Palma Stariji da bi ga se razlikovalo od njegovog nečaka Palme Mladeg (Jacopo Negretti, Palma il Giovane, Venecija, 1544.-1628.), glasovitog predstavnika talijanskog manirizma. Slikao je olтарne slike za venecijanske crkve te portrete žena, obično naslikanih u bogatom kostimu i zlatnom inkarnatu, kojima je ostvario idealizirani lik plavokosih venecijanskih ljepotica te nekoliko potreta muškaraca. U njegovu slikarstvu očituje se utjecaj Giorgionea, a napose Tiziana. Posebice su glasovite njegove slike: *La Bella* (Thyssen kolekcija, Madrid), *Sacre conversazioni*, *Madona sa svecima* (Alte Pinakothek, München), *Bogojavljenje* (sv. Tri kralja) (Galleria Brera, Milano), *Sveta obitelj s mladim pastirom* (Louvre, Pariz) i *Tri sestre* (prije 1525., Gemaldegalerie, Dresden), također poznate pod nazivom *Tri gracie*. Najglasovitija je, međutim, njegova sv. Barbara (o. 1522.), odnosno poliptih u crkvi S. Maria Formosa u Veneciji, u središtu kojega je sv. Barbara ispod raspetog Krista, a s njezine su lijeve i desne strane s. Dominik, s. Sebastijan, Ivan Krstitelj i sv. Antun. Godine 1907. ravnatelj Stadel muzeja u Frankfurtu otkrio je da je Jacopo Palma Stariji autor ilustracije u jednome od izdanja Ovidijevih *Metamorfoza*, nazvane Jupiter i Calisto. Vidi: *Encyclopaedia Britannica*, sv. 17, Chicago, 1963., 154.-155.

72 Nečitka riječ.

73 Umbriska škola talijanska slikarska škola u 15. i 16. stoljeću, čiji je centar bila Perugia. Među njezinim glasovitim reprezentantima bili su Rafael Santi (Raffaello Sanzio), Pinturicchio (Bernardino di Betto/Benedetto) i Pietro Perugino.

74 Jan Matejko (Krakov, 1838.-Krakov, 1893.) Najpoznatiji predstavnik poljskog historijskog slikarstva. U svojim djelima prikazao je neke od najvažnijih događaja iz poljske i europske povijesti: *Lublinska unija* (1869.), *Stjepan Batori pod Pskovom* (1872.), *Bitka na Grunwaldu* (1878.), *Jan Sobieski pod Bečom* (1883.).

75 Nečitko i nejasno.

76 Nečitka riječ.

77 Johann Friedrich Overbeck (Lbeck, 3. VII. 1789.-Rim, 12. XI. 1869.), njemački slikar. Studirao je na bečkoj Akademiji. Godine 1809. osnovao je u Beču umjetničko Bratstvo sv. Luke. Naslikao je velik broj biblijskih kompozicija u njemačkim i talijanskim crkvama i vilama (Casino Massimo u Rimu, 1817.-1829.) te izradio mnogobrojne kartone za freske (za đakovačku katedralu, po narudžbi J. J. Strossmayera). Vidi: HE, sv. 8., Zagreb, 2006., 190.

78 Alexander Maximilian Seitz (Mnchen, 1811.-Rim, 15. IV. 1888.) i njegov sin Lodovico Seitz (Rim, 11. VI. 1844.-Rim, 11. IX. 1908.). A. M. Seitz je zauzimanjam svoga oca slikara Ivana Krstitelja Seitza primljen na Akademiju u Mnchenu u dobi od 12 godina. Uči kod Petera Corneliusa, a samostalno izlaže od 1829. Zatim ga angažira Heinrich Maria von Hess te pod njegovim vodstvom oslikava crkvu Sv. Duha (*Heiligegeisterkirche*) u Mnchenu. Naslikao je alegoriju sakramenata: krštenja, potvrde, ispunjedi i braka. Zatim s Corneliusom putuje 1833. u Rim, gdje se pridružuje Friedrichu Overbecku i Nazarenskoj školi. (romantičko-religiozna umjetnička škola koju su početkom 19. stoljeća utemeljili njemački umjetnici u Beču i Rimu, postavivši si za cilj obnoviti u duhu kršćanskih vrijednosti stil starih njemačkih i talijanskih škola). Nakon Overbeckove smrti sa sinom Lodovicom nastavlja radove u đakovačkoj katedrali. U đakovačkoj katedrali nalaze se 43 freske s biblijskim motivima i sve su, osim dvije (*Abrahamova žrtva*, *Noina žrtva*), naslikali A. M. i L. Seitz. u razdoblju od 12 godina. Pritom je A. M. Seitz naslikao 13, a L. Seitz 28 slike u fresko tehnići. Preostale dvije naslikao je talijanski slikar Lodovico Ansiglioni. L. Seitz se u likovnim enciklopedijama navodi kao talijanski slikar njemačkog podrijetla, čvrsto povezan s njemačkim katoličkim krugovima (kum mu je bio Ludvig I. Bavarski). Na formaciju njegova stila utjecao je otac te P. Cornelius, čiji mu je atelier povjeren nakon Corneliusove smrti. Njegovo prvo zapaženije djelo bila je slika *Gospe s dva andela* u pozadini koju je izložio u Parizu kao dvadesetdvogodišnjak. Tu je sliku kasnije kupio biskup Strossmayer. Nakon đakovačke oslikajne kapeli posvećene sv. Ivanu Nepomuku. Papa Leon XIII. (1878.-1903.) povjeroju mu je izradu mozaika za grobniču pape Pija IX. (1846.-1878.) u S. Lorenzo fuori le mura (izvan zidina). Postigavši velik uspjeh s freskama *Rozarij* i *Ujedinjenje poganske i kršćanske umjetnosti* u Dvorani svijećnjaka u Vatikanu imenovan je 1894. tehničkim ravnateljem Vatikanskih muzeja, što je uključivalo restauratorske radove na freskama B. Pinturicchia u Sikstinskoj kapeli i Appartamento Borgia. Njegova najvažnija narudžba bila je izrada nacrta za ornamente za njemačku kapelu (*Cappella Tedesca*) u Loreti i dekoracija njezinih zidova i svoda s ciklusom *Život i slava Bl. Djevice Marije*, na kojemu je radio od 1892. do 1902. Godine 1895. postao je ravnatelj ugledne *Accademia nazionale di S. Luca* u Rimu. Vidi: http://www.bautz.de/bbkl/s/s2/seitz_a_m.shtml (za A. M. Seitza); <http://www.artnet.com/library/07/0774/T077461.asp> (za L. Seitza).

79 Slavenskih.

80 Nikola Voršak (Ilok, 6. XII. 1836.-Rim, 4. II. 1880.) Bio je svećenik Bosansko-srijemske (đakovačke) biskupije. Studij teologije završio je u Beču. Bio je profesor u biskupskom liceju u Đakovu i prosinodalni ispitivač do imenovanja za kanonika Zavoda sv. Jeronima u Rimu 1863. Za vrijeme I. Vatikanskog sabora 1869./1870. bio je u Rimu otpovjednik poslova biskupa Strossmayera. Godine 1874. objavljen je njegov *Naputak izpovjednikom*, a 1878. u Zagrebu su tiskana njegova *Čitanja i evangelja za sve nedjelje, blagdane i svece po naših biskupijah*. Vidi: Josip Buric, - Kanonici Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589.-1901.), Radovi Hrvatskoga povjesnog instituta u Rimu, sv. III.-IV., Rim, 1971., 146.-147.

kodje ovd[je] list od njekoga Tkalčića,⁸¹ vrloga našega svećenika i historiografa. On se u Dubrovniku za sad nalazi.⁸² Na putu u Trsatu naišao na tri stare kasule,⁸³ koje me pobudiše na tri nove. Odmah sam prijatelju Račkom pisao da kupi u Zagrebu tri nove kasule i da ih umah u Trsat pošalje nebili se čim prije domogli staroga umjetničkoga blaga. Da su naši svećenici estetički malo izobraženiji; dalo bi se barem ono za našu galeriju spasiti, što se još u zemlji nahodi. Sve će mo to skorim,⁸⁴ ako Bog da na Vaša ledja naprtiti. Vaše će ponajviše biti spasiti ono što se još spasiti dade i uliti u mladjanačka svećenička srdca ljubav prema umjetnosti koja u toliko uzkom savezu sa religiosnim i moralnim čuvstvom stoji. Ovdje u Diakovu stanuje sad odvjetnik Kovačević, koji veli, da Vas dobro poznaje i želi Vas vidjeti. I moj sekretar sieća se na Vas od Vinkovaca. Njegov brat je kloster Neuburga. Uči vinarstvo. Skoro će dokončati svoje nauke. Siroma, tražio me je svuda po Maicingu (Maidlingu). Umjesto da me traži u Vaidlingu.⁸⁵

Ovdje je danas Pajo.⁸⁶ Siroma je bolestan i meni se njegova bolest nimalo ne dopada. Na jedan put mu sapa⁸⁷ prestane, pak ni s mesta. Tuži se na mene da je tu bolest u Rimu dopao brzo hodeći sa mnjom. Pozdravlja lijepo sve. Ja sam ga dobro izpsovao. Pozdravite lijepo g. Vašega tasta i sve ostale. S osobitim počitanjem i štovanjem

Ostajem Vam vazda prijateljem
Strossmayer

81 Ivan Krstitelj Tkalčić (Zagreb, 4. V. 1840.-Zagreb, 11. V. 1905.), svećenik i povjesničar. Isprva kapelan u Sisku, od 1867. prebendar zagrebačke katedrale. Objavio je brojne arhivske dokumente i znanstvene rasprave, posebice o povijesti Zagreba i Zagrebačke biskupije. Autor je *Hrvatske poviestnice* (1861.) u kojoj je dao kratak pregled hrvatske povijesti od najstarijih vremena, do 19. stoljeća. Najznačajnije djelo: *Poviesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba priestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* u 11 sv. (1889.-1905.). Vidi: HL, sv. 2, Zagreb, 1997., 570.

82 O Tkalčićevu radu na prikupljanju dubrovačkog arhivskog gradiva 1875. godine vidi opširnije: "Z. GRIJAK, - Doprinos Ivana Krstitelja Tkalčića istraživanju dubrovačke povijesti", u: *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića. Zbornik radova znanstvenoga skupa o 100. obljetnici smrti Ivana Krstitelja Tkalčića* (Zagreb, 24. svibnja 2005.), Zagreb, 2006., 259.-272.

83 Lat. *casula*, košulja. Odjedni predmet katoličkih svećenika kod obreda, misnica.

84 Uskoro.

85 Weidling, okolica Beča.

86 Pajo Kolarčić (Osijek, 17. I. 1821. - Osijek, 13. XI. 1876.) tamburaški zborovođa i skladatelj. U Osijeku je 1847. osnovao prvi tamburaški zbor. Vidi: HL, sv. I., Zagreb, 1996., 612.

87 Dah, disanje.

88 Hercegovački ustank izbio je u Gabeli na Krupi (između Čapljine i Metkovića). Podigli su ga hercegovački Hrvati 19. lipnja 1875. Prije se kao mjesto ustanka navodilo Nevesinje uz datum 27. lipnja, no u suvremenim izvorima srpske provenijencije prešućivalo se da je taj nevesinski događaj datiran prema julijanskom, a ne gregorijanskom kalendaru, odnosno da se dogodio 9. srpnja 1875. godine, dakle poslije ustanka u Gabeli.

89 Odnosno vlasti Osmanskog carstva u Europi.

90 Königliche und kaiserliche (k. u. k.), kraljevsko - carske austrougarske diplomacije. Obrnuto i karikirano: cazakalne.

91 Umalo, zamalo.

92 Milan II. Obrenović (Mărăști, Rumunjska, 10. VIII. 1854.-Beč, 29. I. 1901.) Proglasen je knezom nakon ubojstva njegova rođaka Mihaila 1868.

Zbog njegove maloljetnosti Srbijom je vladalo namjesništvo koje je proglašilo liberalniji ustav. Postavši punoljetnim preuzima vlast 1872. U unutarnjoj politici oslanjao se na konzervativniju Naprednu stranku, a u vanjskoj politici prvo na Rusiju, ali nakon srpsko-turskih ratova (1876., 1878.) i Sanstefanskoga mirovnog ugovora kojim je Rusija pokušala stvoriti Veliku Bugarsku, sve se više oslanjao na Austriju. Uz njezinu je pomoć na Berlinskom kongresu 1878. Srbiji priznata neovisnost i teritorijalno proširenje, a 1882. proglašena je Kraljevinom. Godine 1885. objavljuje rat Bugarskoj ali doživljava poraz kod Slivnice. Milan Obrenović prisiljen je abdicirati 1889. a prije toga na objavljivanje liberalnijeg ustava (1888.). Nakon abdikacije živi u Parizu i Beču. Vidi: HE, sv. 7., Zagreb, 2005., 310.-311.

93 Nečitka riječ.

4.) Diakovo, 4. kolovoza 1875. *O hercegovačkom ustanku, želji kneza Milana Obrenovića da razgovara sa Strossmayerom, dolasku Seitzevih u Đakovo, prihvatanju Schmidtova nacrta oltara za đakovačku katedralu, o Strossmayerovu uživanju u lovnu.*

Vele cijenjeni i vele mili moj prijatelju!

Pišem Vašoj milostivoj gospodji obširno. Što nisam u njenom listu napomenuo, to će u Vašemu listu nadodati. Hercegovački ustank⁸⁸ ozbiljniji je, nego sam početkom mislio. Da je u nas južnih Slavena, onoliko samosvesti koliko bi prema providencijalnoj zadaći, koju riešiti imamo, biti moralo, već danas bi Turčinu u Europi odzvnilo.⁸⁹ Na svaki način pokolj hercegovački je bezdvojbeni simptom, da za 10 do 20 god. neće biti Turčinu u Europi traga. Ovo je izvestno. Za sad zavisi stvar najviše od toga; hoće li se Crnogora i Srbija dati zastrašiti od cazakalne diplomacije.⁹⁰

Ja, ko što u pismu na milu Vašu gospodju spominjem, mal⁹¹ nisam ovih dana u Beč došao. Dobio sam naime poruku, da bi knez Milan rad se lično samnom porazgovorio.⁹² Da je poleg prve poruke ostalo, ja bi drugoga o.[voga] m.[jeseca]. ...⁹³ odavle oputovao i 3 [ćeg] na večeru Beč došao. Drugi mi poruk dojaviti, da bi knez volio da se u Beogradu sastanemo. Iskreno izpoviedam, da mi poleg njekih dogadjaja nije posve jasno, da li

i zbiljam knez želi, da se š njim sastanem; ili možebit samo njeka stranka to želi, žeće ujedno da ja porinem kneza u Rieku, iz koje hoćeš srietno i slavno u luku doploviti neima na ovomu svetu ...⁹⁴ Siroti knez! Ženi se, kako čujem, a evo mu situacije u kojoj se nalazi. Uzpeo se na visoko skoro vrtoglavu mjesto. Natrag ne more, jer će u ponor i bezdno, a ako će naprije, ko što bi morao, onda ima u biesnilo morsko, iz kojega doduše slavno se luke domoci, ali i poginut može. Ako je duše junačke i višjega poleta, lahko mu se odlučiti. U dogadjajih koji se spremaju, razlog je, da će u tihoci i samoći svečanost svoju obaviti.⁹⁵

Seici su...⁹⁶ došli i doveli sa sobom jednoga pomoćnika. Kad se u Diakovu, ako Bog da, sastanemo, razgovarati ćemo obširnije o stvari, koje u Vašemu cijenjenomu listu spominjete. Castiglioni⁹⁷ mora natrag bez ikakoga uspieha, jerbo ja nikako ne mogu dopustiti da rub u slici bude ogroman. I o tomu ćemo, kad amo dodjete i stvar na mjestu vidite, govoriti. Česki slikar, koga spomenuste, nepoznajem; ali mi se čini da sam čitao nješto o "Kanoza". Pajo je ovd[je] nekoliko dana. On, siroma boluje, pak se ipak nepametno, kako ja barem mislim, u politički vrtlog bacio. Ovd[je] u Diakovu izabran je Hrvat, koji će se Virovitici za ljubav Diakova odreći. Kad bi centralni odbor Vas kandidatom svojim proglašio, mislim da bi nam lahko za rukom pošlo, Vas ovd[je] izabrati. Samo se medjutim sobom razumije, da bi svaki stranac, koji želi ovd[je] izabran biti, morao lično amo doći i biračem se predstaviti i program svoj razviti. Molim Vas pozdravite prof. Zimmermana i zahvalite mu od moje strane na prijateljskoj uspomeni.

Schmidt⁹⁸ je poslao svoj oltar. Ja sam mu brzim putem javio, da njegov naris posve odo-

bravam i da ga molim, da odmah u veliko počima pojedine česti izvadjati. Ako ga vidite, pozdravite ga. Pisao sam takodjer ovih dana Kostreniću,⁹⁹ prem ne znam jel još u Beču. Molio sam ga da baren Šakića, srpskoga agenta u Beču upita, da li bi Milan i zbiljam rad samnom bio.¹⁰⁰

U obće nedvojim, da je tako, ali bi želio znati, jel upravo ovaj put želio? i ako je, što je povodom biti moglo, da je od prvobitne nakane svoje, da se u Beču sastanemo, odustao? I meni bi mnogo dražje bilo da smo se mogli u Beču sastati, neg[o] u Biogradu.¹⁰¹ Malo sam sad odahnuso, jer sam jedan dobar dio neugodnosti, koje su na me čekale, svladao. Sada nosim breme svakoga dana. Idem često u lov u Sied...¹⁰² budući idem na patke. Vepra sam vrlo lijepo ubio što mi je veliko veselje učinilo. Naš fotograf nije razumio ga razgovetnim načinom i razmiernoj veličini fotografirati. Prem[da] je bio mlad ipak je bio vrlo liep exemplar. Pozdravlja Pajo sve.

Ljubim Vas srdačno i ostajem vazda
Vašim prijateljem
Strossmayer

5.) 22. Aug. [1]875. *Na temelju Kršnjavijevih optimističnih vijesti izražava nadu da bi područja sjeverozapadne Bosne između Une, Sane i Vrbasa koja su do osmanskih osvajanja državnopravno pripadala Hrvatskoj, a u crkvenom pogledu Zagrebačkoj biskupiji, mogla ponovno postati dio Hrvatske.*

Vele cienjeni i mili moj prijatelju!

Ono što mi pisaste o Madjari i o namjeri dynastie vrlo je radostno, i za srdce moje koje se vrlo često stuži utiešljivo. Ono što govorite o

94 Samo djelomice čitka riječ, vjerojatno jamstava.

95 Ranije spomenuto vjenčanje.

96 Dvije nerazumljive riječi.

97 Djelo koje je naslikao Baldasare (1478.-1599.) ili Giovanni Benedetto Castiglioni (1609.-1664.).

98 F. Schmidt, jedan od projektanata katedrale Sv. Petra u Đakovu.

99 Ivan Kostrenić (Crikvenica, 16. XI. 1844. - Crikvenica, 9. III. 1924.) Bogosloviju je završio u Budimpešti 1866., a povijest i slavistiku u Beču 1868., gdje je do 1875. radio u Dvorskoj (današnjoj Austrijskoj nacionalnoj) knjižnici. Bio je prvi hrvatski profesionalni knjižničar. Na poziv bana I. Mažuranića, spajanjem knjižnica bivše Pravoslavne akademije i Narodnog muzeja, ustrojio je u novoosnovanome zagrebačkom Sveučilištu svremenu knjižnicu (današnja Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu), kojoj je bio ravnatelj od 1875. do 1911. Zauzimao se za zaštitu vrijedne građe pa je pridonio odluci o izgradnji prve namjenske zgrade knjižnice na Marulićevom trgu. Bio je dugogodišnji tajnik i blagajnik Matice hrvatske (1878.-1901.). U Beču je otkrio rukopis F. K. Frankopana iz 1671., iz kojega je objavio izbor (Vrtić, 1871.); ondje je objavio i građu za poučavanje hrvatskog protestantskog pokreta. Vidi: HE, sv. 6., Zagreb, 2004., 187.

100 Odnosno, da ga upita da li bi se zaista rado sastao sa Strossmayerom.

101 U Beogradu. U to vrijeme uvriježen način pisanja.

102 Nedostaje dio lista na kojem je napisan svršetak riječi.

okrijepljenju Hrvatske tako je mudro i tako interesima dynastie odgovara, da je težko vjerovati, da su se igda gore take zdrave misli uvriježile. Niesmo mi takim mislima su od daleka navikli.¹⁰³ Radi se o tomu, da se za nas barem spadi¹⁰⁴ turska Hrvatska,¹⁰⁵ koja je od vajkada spadala za Hrvatsku i koja je samo po najvećoj ludosti i nespretnosti od Hrvatske odciepljena; pak dvojim, da li će biti toliko mudrosti i toliko energije, da se i to postigne. Bog bi dao, da moja slutnja bude neosnovana. U ostaloj¹⁰⁶ bilo je ovih dana njekoliko ljudi iz Biograda ovd[je], oni vele, da je posve izvestno, da će Srbija ovom prilikom udarit na Tursku. Vedit će mo.

Ja ču početkom listopada na svaki način biti kod kuće, i vrlo ču se radovati, da Vas mogu u domu svom počastiti i barem jedan mali dio one ljubavi Vam odvratiti koju mi u tolikom obilju u Vaidlingu¹⁰⁷ iskazaste. Ovih dana bio je kod mene Vaš strič parok.¹⁰⁸ Nije ostao kod mene na objedu, jer ga je ovdašnji Buljan provenirao. Bile su ovd[je] njeke političko-administrativne skupštine, u kojih je i Vaš strič prisustvovao. Ovd[je] je sad velika žega i prah¹⁰⁹ do koljena. Mi svi koji narod ljubimo u nekoj tugi i pečali nalazimo [se]. Ali što Bog da. U pismu na Vašu mil. gosp. zaboravio sam još zahvaliti, što mi je poslala obznanu odnosće se na prodaju La Krome. Molim Vas zahvalite

joj Vi u moje ime. Sto put Vas ljubim i ostajem Vašim prijateljem

Strossmayer

6.) 1876. IZVATCI DVAVU PISAMA *Odnose se na opće političke i kulturne prilike u Hrvatskoj i Monarhiji, na zauzimanja u Saboru za ostvarenje Strossmayerova plana o izgradnji Galerije, no napose na graditeljske pothvate. Posebice se ističe projekt osječke gimnazije Hermanna Bolléa koji je Strossmayer ocijenio najboljim: "Drago mi je da Vam reć mogu da je naš Bollé¹¹⁰ daleko i bez ikake prispolobe nadkrilio sve ostale nadicatelje."*¹¹¹

Suprotstavljanje projektu mađarskih željeznica: "Da je bolje vrieme, i da sam zdraviji, priključio bi se deputaciji koja od strane grada Osieka ide u Peštu da prepriče nesmisao mađarske željezničke politike po kojoj željeznicu ... oiska¹¹² mimoilazi Osiek.¹¹³

7.) 7. travnja 1876. O boravku u Veneciji i Trstu, susretu s tršćanskim biskupom, svojim starim prijateljem Jurjem Dobrilom te o dojmovima o tršćanskoj katedrali. Nadalje o tome da je po povratku zaobišao Zagreb, da se kod pro-

103 Vjerojatno je smisao: nije to naša misao, nego su joj - odaleka navikli - , dakle, postojala je i ranije, u daljoj prošlosti.

104 Da na nas barem spada, da nam pripadne.

105 Turska Hrvatska, područje Bosne koje je u prošlosti državnopravno pripadalo Hrvatskom Kraljevstvu, a crkveno Zagrebačkoj, Kninskoj i Krbavskoj biskupiji. To područje prostorno se uglavnom podudara s porječjem rijeke Une, Sane i Vrbasa. Na sjeveru i zapadu graniči s Hrvatskom, kako je utačeno Svištovskim mirom 1791. godine. To je današnja granica između Hrvatske i Bosne. Ti krajevi sjeverozapadne Bosne prije osmanskih osvajanja bili su naseljeni katoličkim stanovništvom, što dokazuje velik broj katoličkih župa i crkava, kao i veći broj franjevačkih samostana. Samo na području između Une i Vrbasa bilo je oko 40 katoličkih crkava. Kako su pod osmanskim prodorom padale pojedine utvrde: Jajce i Banja Luka 1528., Bosanska Gradiška 1537., Bosanska Dubica 1538., Bosanski Novi 1557., Bihać 1592., širilo se i područje Bosne na sjeverozapad.

106 Uostalom.

107 Kršnjavijev nastavak je kuću u Weidlingu.

108 U drugim pismima Kršnjavome Strossmayer uz spomen njegova strica navodi "naš veliki župan", dakle spominje ga kao velikog župana Virovitičke županije čije je sjedište bilo u Osijeku.

109 Prašina.

110 Herman Bollé (Köln, 18. X. 1845. - Zagreb, 17. IV. 1926.) hrvatski arhitekt njemačkog podrijetla. Nakon završene graditeljske obrtne škole (1864.-1867.), radio je u atelijeru H. Wiethasea u K'lnu, a od 1872. za F. Schmidta u Beču te studirao arhitekturu na bečkoj Akademiji. Za boravku u Italiji (1875./1876.) upoznao je biskupa Strossmayera i I. Kršnjavoga te je 1876. preuzeo gradnju đakovačke katedrale i nadzor restauracije zagrebačke crkve Sv. Marka po Schmidtovim planovima. Godine 1878. nastanio se u Zagrebu. Po uzoru na gotičku i renesansnu arhitekturu ili reminiscencijama na pučko graditeljstvo izgradio je u Hrvatskoj više reprezentativnih objekata pa se smatra jednim od najplodnijih i najuglednijih hrvatskih arhitekata (izdvajaju se gimnazija u Osijeku (1880.), Kemijski laboratorij na Strossmayerovu trgu (1882.-1884.); Evangelička crkva i općina (1882.-1887.); zgrade Muzeja za umjetnost i obrt i Obrtne škole (1882.-1892.), kompleks Mirogoja s neorenesansnim arkadama (1883.-1914.), sve u Zagrebu. U neogotičkom stilu obnavlja katedralu i nadbiskupski dvor u Zagrebu (1880.-1905.) te više kaptolskih kurija (nakon 1880.). Vidi: HE, sv. 2., Zagreb, 2000., 219.-220.

111 Nedostaje svršetak pisma, bez datuma. O Bolléu i osječkoj gimnaziji vidi opširnije: Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE, Gimnazije u Osijeku (1729.-1995.), Osijek 1996.

112 Nečitka riječ.

113 Strossmayer se zauzimao da prva slavonska željezница iz 1870. Villány - Osijek - Dalj - Subotica - Budimpešta poveže sa budućom željezničkom trasom Zagreb - Brod - Vrpolje koja bi iz Vrpolja preko Osijeka išla na postojeću željezničku prugu. Godine 1878. izgrađena je željezница. Zagreb - Brod - Vrpolje - Dalj, dakle ostvaren je spoj dviju željeznic ali je zaobiđen Osijek, što je imalo negativne ekonomске posljedice na ekonomski razvoj toga grada. Zahvaljujem dr. sc. Zlati Živaković Keržu na informacijama s tim u vezi.

mađarski orientiranih političara ne bi stvorio dojam da još uvijek ima utjecaja na političke stvari, o nadi da će Kršnjavi uskoro biti imenovan profesorom povijesti umjetnosti na Sveučilištu te o boravku i susretima u Osijeku.

Vele cijenjeni moj prijatelju!

Ovaj čas povratih se, hvala Bogu, zdrav kući. S Vašim G. tastom putovao sam u Mletke. U Mletci sam našao Rački-a i Vrbanića.¹¹⁴ U Gorici sam bio. Miesto je vrlo liepo i zdravo. Stolna crkva stara bazilika izkvarena groznim načinom. Slike ponudjene mi ne vriede ni pišivoga boba. Onaj Tiepolo nije nikaki Tiepolo.¹¹⁵ Ne valja suditi po fotografija[ma]. Jedan dan sam boravio takodjer kod biskupa svoga staroga prijatelja.¹¹⁶ Stolna crkva tršćanska vriedna je da ju pogledate. Ona je velika stara bazilika, izkvarena dakako. U njoj su prastare dvie apside sa mosaici tako starih ko što su stari mosaici u Marie Maggiore.¹¹⁷ U jednoj povrh toga život, ako se ne varam sv. Jake¹¹⁸ slikan po Giottovi učenici. Škoda, što te stvari ne znaju u Trstu cieniti, pak se kvare. Kad ovud proputujete [proputovali bu-dete],¹¹⁹ vidite tu crkvu.

Nisam išao Zagrebom, jer imam uzroka vjerovati, da se u Zagrebu mene boje, i to za to, da ne bi madjarska braća mislila, da ja upliv na javne poslove imam. Nek jím je! U Osieku sam boravio dva dana. Danas stigosmo i nadjoh hijljadu poslova, većom stranom neugodnih. Matej-

kova slika manje mi se dopada, nego Šomakova. Osim toga preskupo je plaćena. Kod nas je hladno, ali liepo vrieme. O Vami i akademičkoj sgradi, mislim, pisao Vam je Rački. On će i nadalje učiniti što je moguće. Ja se nadam da će Vaše imenovanje skromim slediti.¹²⁰ Prilažem pismo od Vaše mile gospodje. Vidio sam u Osieku Vašega strica i gosp. Lobmayera i Paju, koji je zlo, ali si je sam kriv. S Bogom! Ljubim Vas srdačno i ostajem Vaš prijatelj

Strossmayer

8.) 18. 4. 1876. Savjetuje Kršnjavome da napusti vlažni Rim i uputi se u Sienu. Nadalje, govori o slikama koje je Kršnjavi kupovao za Galeriju, o želji da kupi jeftinu, ali stilske dobitjerane kuću u Veneciji, o kanonicima Zavoda sv. Jeronima N. Voršaku i I. Črnčiću, o bosansko-hercegovačkom ustanku te očekivanjima s tim u vezi.

Velecijenjeni i mili moj prijatelju!

Jučer dobih Vaše milo pismo i Vaše mile supruge. Žao mi je da je mil. Gospodja bolestna. Pravo imate, bježte iz Rima. Rim je grozničavo mjesto. Siena je na svaki način zdravije mjesto. Rački mi ovih dana pisa, da Vam je pisao, da se žurite u Zagreb, da pomognete graditi galeriju. Na novo smo mjesto, kad nije drugčije, pristali.¹²¹ Schmidtu sam pisao da se požuri. Nadam se da će

¹¹⁴ Fran Vrbanić (Gospić, 1. XI. 1847. - Zagreb, 28. VIII. 1903.) Doktorirao je pravo u Beču 1872. Dekan Pravnog fakulteta u Zagrebu (1878./1879., 1888./1889., 1893./1894., 1900./1901.), rektor Sveučilišta u Zagrebu 1886./1887. godine. Pravi član JAZU 1884., oporbeni zastupnik u Saboru, sudjelovao u osnivanju Neodvisne narodne stranke 1880. Vidi: *HL*, sv. 2., Zagreb, 1997.

¹¹⁵ Giovanni Battista Tiepolo (Venecija, 1696.-Madrid, 1770.) glasoviti slikar venecijanske škole. Između ostaloga naslikao je freske u patrijaršijskoj (nadbiskupskoj) palači u Uđinama 1726. (*Ukazanje triju andela Abrahamu, Rahela sakriva idola od oca Labana, Hagara u pustinji, Jakovljev san, Izakovo žrtvovanje, Salomonova presuda, Prorok Izaija*), palači Labia u Veneciji, 1746.-1747. (*Susret Antonija i Kleopatre, Kleopatin banket*), u vili Valmarana u Vincenzi 1757. (*Žrtvovanje Ifigenije, Ukazanje Venere Eneji na obali Kartage, Apolon i Dijana i dr.*), princevsko-biskupskoj palači u Würzburgu (*Vjenčanje cara Friedricha Barbarosse i Beatrice od Burgundije, Investitura Herolda, vojvode od Frankonije od strane cara Friedricha Barbarosse na carskoj skupštini u Würzburgu 1168.*) i kraljevskoj palači u Madridu 1762.-1766. (*Slava Španjolske, Venera i Vulkan te velika stropna freska Apoteoza španjolske Monarhije*). *Encyclopaedia Britannica*, sv. 22., Chicago, 1963., 206.-207.

¹¹⁶ Juraj Dobrila (Veli Ježenj, Pazin, 16. IV. 1812. - Trst, 13. I. 1882.) tršćansko-koparski biskup od 1875. (ranije od 1857. porečko-pulski biskup). Hrvatski preporoditelj, prvi je u Istri obrazovao i odgajao mlade u hrvatskom duhu. Od 1861. do 1873. zastupnik u bečkome Carevinском vijeću. Podupirao je Strossmayera u njegovim nastojanjima protiv prihvatanja dogme o papinoj nepogrješivosti u pitanjima vjere i morala na I. Vatikanskom saboru 1869./1870. godine. Vidi: *HE*, sv. 3., Zagreb, 2001., 183.

¹¹⁷ Bazilika S. Maria Maggiore u Rimu, također poznata kao Basilica Liberiana (papa Liberije naložio je njezinu izgradnju o. 360. godine) i kao Basilica di Santa Maria della Neve (Gospa Snježne). Drevna katolička bazilika, jedna od četiri najveće bazilike u Rimu i jedna od pet patrijaršijskih bazilika (Sv. Ivan Lateranski, Sv. Lovro izvan zidina, Sv. Petar, Sv. Pavao izvan zidina, S. Maria Maggiore). Sadašnje zdanje potječe iz vremena pape Siksta III. (432.-440.) i sadrži mnoge drevne mozaike iz tog razdoblja.

¹¹⁸ Sv. Jakova.

¹¹⁹ Naknadno dopisani ispravak.

¹²⁰ Kršnjavi je imenovan izvanrednim sveučilišnim profesorom povijesti i klasične umjetničke arheologije 21. XI. 1877. godine. Vidi bilj. 10.

¹²¹ Kada se izjalovio plan o izgradnji Galerije na Griču.

Bole (Bollé-a, op. Z. G.) čim prije i u Zagreb i u Diakovo poslati.

S Plančićem¹²² još nemogu kazati da li će biti zadovoljan. Do sad je samo buste pravio i dosta jih napravio. Njegova je medjutim zadaća, ko što znate, pod. Sad će početi o tomu raditi. Uspieh će odlučiti, da li će s njim biti zadovoljni. U ostalom raden je i marljiv, čedno se i liepo ponaša. S te strane neimamo prigovora, a to je njeku garanciju pruža, da će i u ostalom zadovoljiti. Drago mi je vrlo što će Ruber¹²³ amo doći, ta "ecce homo" dost sam zadovoljan. Ta gospoja očevidno ima mnogo talenta.¹²⁴ Sa Vašima slikama biti ćemo zadovoljni. Takih poslova biti će i više u nas.¹²⁵ Pravo imate da je naš Nikola¹²⁶ kratkovid a Černčić¹²⁷ se njime služi kao orudjem. U Zagreb nisam išao, jer bi bilo badava. Sam ban je bio naš protivnik.¹²⁸ U Mletci¹²⁹ rado bih imao jeftinu kuću, ali bi na svaki način morala biti artistička, kakvih kako znate ima u Mletci na hiljade. Vedremo!¹³⁰ Drago mi je da je...¹³¹ Rački voljan štogod da se da za tako malu cenu učiniti.

Ja bi želio da bude slika biblička,¹³² ali ipak nek si izabere što voli. Kotabinskoga slika nije toliko oštećena, kako je rečeno. Nije nuždno je slati na popravu. Pravo Vi imate, da je Kotabinski vrlo talentiran čoviek. Ova je slika vrlo liepa i vriedna, da u galeriji svoje mjesto ima. Kod nas je liepo vrieme. Vrt je moj krasan. Slavu[jli] na sve strane pjevaju. U subotu idem u Osiek. Alberatinin¹³³ je svetac u nedilju. Glede ustanka ništ

122 Juraj Plančić (Stari Grad, 22. listopada 1899. - Pariz, 19. kolovoza 1930.), hrvatski slikar. Započeo je školovanje kao kipar u Splitu, a slikarstvo je završio 1925. na zagrebačkoj Akademiji. Godine 1926. odlazi u Pariz, proslavlja se izložbom u prestižnoj Galerie de Seine 1929., ali ubrzo umire od tuberkoloze. U početku je slikao pod utjecajem Becića. Njegov stilski prepoznatljiv opus nastaje u Parizu između 1928. - 1930. godine. Na platnima s mrtvim prirodama i figuralnim kompozicijama ikonografski ostaje vjeran rodnoj Dalmaciji. Izdao je dvije mape grafika "Stari Grad" i "Dubrovnik". HE, sv. 8., Zagreb, 2006., 501.

123 Nisam uspio utvrditi o kojoj se osobi radi.

124 Nejasno.

125 Takvih poslova "biti će i više u nas", tj. otkupljuvanja umjetnina u inozemstvu za Galeriju.

126 Nikola Voršak, kanonik Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

127 Ivan Črnčić (Polje na Krku, 2. V. 1830. - Rim, 7. I. 1897.) Studij teologije završio je u Gorici. Zaređen je za svećenika 1856. Doktorirao je u Beču 1861., a iste godine postaje tajnik krčkoga biskupa Ivana Josipa Vitezovića. Godine 1862. imenovan je kanonikom Zavoda sv. Jeronima u Rimu i na tom mjestu ostaje sve do smrti. Posebice je proučavao glagoljaštvo Istre i Kvarnera. Njegova glavna djela su: *Najstarija poviest krčkog, osorskog, rabskog, senjskog i kravarskog biskupij* (1867.), *Statut Vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka* (1890.). HE, sv. 2., Zagreb, 2000., 699.

128 Na temelju ovako oskudne informacije teško je zaključiti o čemu se radilo, no poznato je da Strossmayer nije uspijevao pridobiti bana Mažuranića za svoje opcije.

129 U Veneciji.

130 Tal *vedremmo*, vidjet ćemo.

131 Nečitka riječ.

132 Strossmayer ponekad piše o stvarima koje su Kršnjavome odraniye poznate bez navođenja njihova šireg konteksta. Zbog toga se neka pisma čine nepovezana, odnosno lišena logičnog slijeda.

133 Albertina, Strossmayerova sestra.

134 Odnosi se na bosanskohercegovački ustanak.

135 Strossmayer se pribrojavao rata između Austro-Ugarske Monarhije i Ruskog carstva tijekom velike istočne krize 1875.-1878. godine.

136 N. Voršak, kanonik Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

izviestnoga neznam.¹³⁴ Vele da će Srbi sigurno udariti. Ja ne vjerujem.

Sto put Vas ljubim i ostajem uvieke

Vaš prijatelj
Strossmayer

9.) 27. 4. 1876. (IZVADAK) *O odnosima s banom Mažuranićem, sumnji da ban i njegov nazuži krug nisu pozitivno raspoloženi prema utemeljenju Galerije, nadi da će Rački pozvati Kršnjavoga da rukovodi izgradnjom Galerije te o Strossmayerovoj bojazni da bi se rat mogao proširiti, uključivanjem Austro-Ugarske Monarhije u rusko-turski sukob i na taj način ugroziti umjetnine koje još nisu prenijete iz Đakova u Zagreb.*

(...) Vi mislite, da pišem Banu sbog poznatih 25. hilj. for. Ja sam o tomu opetovano pisao Banu. Mislim da ne bi od nikake koristi bilo nanovo pisati. Il je istina, što se meni veli; da je Ban i oni koji su oko njega, protivnici našemu poduzeću, il nije istina. U prvom slučaju zabađava je pisati. Nećemo na nikaki način uspjeti. U drugomu dosta će biti, da sam već dvaput o tomu pisao. Viditi će mo!

Što se prenosa slika tiče imajmo uztrpljenje. Dogadjaji ovdje još su neizvestni. A i bude li rata¹³⁵ imamo dost vremena, da spasimo galeriju. Ja se s te strane ništ ne bojim. Što Nikola¹³⁶ bez

ikake pameti trtlja. Sbilja! Znate li tko je dao...¹³⁷ ...arku Naglu,¹³⁸ kad smo viečali o tomu, da se i stranim članovima glas dade - Nitko drugi, neg[o] Nikola.¹³⁹

10.) 5. 5. 1876. *O boravku Kršnjavoga u Rimu i Sieni*

Mili moj i velecijenjeni prijatelju!

Vi kako vidim, težkom dušom ostaviste Rim. Svakoj plemenitoj duši ostane srdce u Rimu. Rim osim svojih divnih umjetnina, ima nješto otajstvenoga u sebi, što je srođno sa najtanjom žicom duše naše. Kvar što je Rim ponješto nezdrav. Rimljani imaju očistiti Tiber, imaju pustu svoju

kampanju oploditi, imaju portinske¹⁴⁰ svoje mlake ošašiti, pak eto ti Rim, najljepše, najugodnije, najvažnije i najzdravije stanište na ovom svetu. S moralne strane ima Rim bit' ostati uviek slobodnim gradom, ali ujedno ozbiljnim, urednim, konservativnim i napram velikoj religiosnoj moći, koja u Rimu živi, neizmjerno obzirnim gradom. I to će nješto truda stajati, dok se Rimljeni ozbiljnosti i postojanosti priviknu. Sve što znam i čujem o Sieni, čini je vrlo interesantnim gradom. Ja ču je siegurno jednom pohoditi. Žao mi je što sad s Vami tamo nisam. Duplo se uživa sve što se u liepu i izobraženu društvu uživa. Što Rio¹⁴¹ veli da je aristokracija njegda uzko spojena bila s višjim pojavi u umjetnosti, prav ima. Gledajte samo te divne sale ukrašene kistom Pinturikia.¹⁴²

137 Nekoliko nečitkih riječi, vjerojatno: "znate li tko je dao potporu - Naglu?"

138 Unatoč fragmentarnosti rečenice smisao je jasan, da je Črnić dao potporu Naglu (msgr.-u Nagelu, rektoru *Germanicuma*), kada se vijećalo o pitanjima Zavoda sv. Jeronima, svrstavši se time na stranu protivnog Strossmayerovo.

139 Radilo se o upornim nastojanjima austrougarskih vlasti da u upravu Zavoda sv. Jeronima postave svoga predstavnika s pravom glasa, kojima se pojedini svetojeronomiški kanonici nisu uvijek znali na odgovarajući način oduprijeti. Godine 1879. došlo je do pokušaja stjecanja prava patronata austrougarskih državnih organa na imenovanje određenog broja kanonika u Kapitolu sv. Jeronima. Črnić je poputstvom i pristao na prijedlog da austrijski car ima pravo patronata na dva ili tri kanonikata. N. Voršak obavijestio je o tome Strossmayera, a ovaj je oštvo ukorio Črnića i uputio ga da opozove svoj pristanak. Godine 1883. tajnik austrougarskog veleposlanstva kod Svetog Stolice Egerek počeo je u ime austrougarske vlade dolaziti na sjednice kanoničkog zabora, dobivši pravo savjetodavnog glasa. Strossmayer je upozorio bečkog nuncija Vannutelli da austrougarske vlasti nastoje uzurpirati prava nad Zavodom sv. Jeronima, koji je kao hrvatski inozemni Zavod izravno podložan Svetoj Stolici. Također je upozorio na kolebljivo Črnićeve držanje s tim u vezi. Vidi: *Korespondencija Strossmayer - Vannutelli*, 305.-307. Očevidno je bila riječ o kontinuiranom nastojanju austrougarskih vlasti da steknu kontrolu nad Zavodom sv. Jeronima. Strossmayer je u konkretnom slučaju 1876. N. Voršaku zamjerio kolebljivo držanje kada se o tome raspravljalo u širem sastavu (prisutnost Strossmayera, msgr.-a Nagela i drugih visokih crkvenih dostojanstvenika).

140 Lučke.

141 Alexis François Rio (Port Luis; Francuska, 1797.-Port-Luis, 1874.) Autor mistički intonirane povijesti umjetnosti *De la poésie chrétienne* (1836.), inspirirane romantičnom filozofijom Schlegela i Wackenrodera. Kao mladić odlazi u Veliku Britaniju, zatim se bori za rojaliste 1814. (prva restauracija Bourbona pod Luisom XVIII.). Razmišlja o svećeništvu do 1819. kada se preselio u Pariz. Godine 1828. pristaje uz Augusta Comtea de la Ferronays (1777.-1842.) ministra vanjskih poslova Charlesa X. i najvećeg predstavnika katoličke obnove u Francuskoj. Preko svoga prijatelja Renéa de Montalemberta (1810.-1870.) Rio se upoznao s djelovanjem kruga tzv. katoličkih filozofa iz M. nchena, Franza Xavera Baadera (1765.-1841.), Friedricha Schellinga (1775.-1854.) i Patricka Benedicta Zimerra (1752.-1820.). Putovanje s Augustom Comteom u Rim učinilo ga je trajnim obožavateljem talijanske umjetnosti. U M. nchenu je 1830. upoznao F. Schellinga i Ignaza von Döllingera (1799.-1890.), kasnije nadbiskupa M. nchena, a nakon Prvog Vatikanskog koncila 1869./1870. jednoga od inicijatora starokatoličke zajednice. Döllinger ga je uveo u *Italienische Forschungen*, nedavno objavljeni djelo povjesničara umjetnosti Karla Friedrika von Ruhmora. Od Schellinga je preuzeo teoriju transcendentalnog idealizma u umjetnosti, prema kojem se istina odražava u umjetničkom djelu kroz nesvesno djelovanje umjetnika, a od Baadera i Johanna Josepha von Görresa romantični misticizam, učinivši ih osnovom svoga shvaćanja povijesti umjetnosti. Između 1861. i 1867. objavio je prošireno izdanje *De la poésie chrétienne* pod naslovom *De l' art chrétien*. Iznimni značaj *De la poésie chrétienne* u povijesti umjetnosti nalazi se u simpatetičkom pristupu ranom srednjovjekovnom slikarstvu. Središnja je ideja tog djela da je duhovna bit umjetničkog djela, a ne savršenstvo umjetničke izvedbe, kriterij njegove procjene. Rio je pritom odricao bilo kakvu vrijednost bizantskoj umjetnosti. Djelo *De la poésie chrétienne* utjecalo je na ponovno buđenje interesa za umjetnost trećenta te povećanje interesa za Rafaelova kasnija (vatikanska) djela u odnosu na ona iz ranijeg razdoblja. Vidi: T. Bosworth, *The Poetry of Christian Art*, London, 1854.; *The Encyclopedia of the Renaissance*, 1999.

142 Pinturicchio (Bernardino di Betto di Biagio) (Peruggia, o. 1454.-Siena, 11. XII. 1513.) Datum rođenja utvrđuje se prema Giorgiu Vasariu (1511.-1574.) koji je u svome djelu *Le vite de' piú eccellenti architetti, pittori e scultori italiani, da cinabue insino a' tempi nostri* (Firenze, 1550.) ustvrdio da je Pinturicchio umro u Sieni 1513. u pedeset devetoj godini. Djelovanje mu je prvi put zabilježeno 1481. kada je stupio u bratovštinu u Perugi, ali se drži da je stvarao i ranije te da je sudjelovao u izradi niza slika o čudu sv. Bernarda, koje se nalaze u galeriji u Perugi, a datirane su 1573. Godine 1481. povezao se s Pietrom Peruginom pod čijim se utjecajem trajno oblikovao. Smatra se da je pomagao Peruginu prilikom izrade freski u Sikstinskoj kapeli u Vatikanu (1481./1482.), premda o tome nema dokumentiranih svjedočanstava. Godine 1480. radi u kapeli Bufalini in S. Maria in Aracoeli u Rimu. Godine 1492. naslikao je dvije freske, dvojicu evanđelista i dvojicu crkvenih otaca u katedrali u Orvietu. Njegov najznačajniji rad u tom razdoblju bila je dekoracija niza od šest soba u Vatikanu (prikazi Sibila, proroka, apostola, *septem artes liberales*, sedam svetaca, sedam radosti/dobrobiti i sedam vrlina), poznatih pod nazivom *Appartamento Borgia*, za papu Aleksandra VI. između 1492. i 1494. Zatim se vraća u Perugiju, gdje slika oltarnu sliku za S. Maria de - Fossi. Godine 1501. odlazi u Spello, gdje je oslikao kapelu Baglioni u S. Maria Maggiore (u te freske ukomponirao je svoj autoportret). Njegovo posljednje i najpoznatije djelo deset su scena (fresaka) iz života pape Pija II., koje se nalaze u biblioteci katedrale u Sieni. Te freske izrađene su u razdoblju od 1503. do 1509. Naručio ih je kardinal Francesco Piccolomini, kasnije papa Pio III., nećak pape Pija II. G. Vasari je napisao da je predloške i nacrte za sve te scene izradio Rafael (Raffaello Santi). Takvo tumačenje kasnije je osporeno, premda se, za razliku od stajališta pretežitog dijela povjesničara umjetnosti s kraja 19. stoljeća, koji su tvrdili da Rafael nije imao nikakvog udjela u nastanku tih djela, danas drži da je ipak mogao imati nekog udjela. Na primjer O. Fischer, priznati autoritet za Rafaela, ustvrdio je da je Rafael sudjelovao u izradi fresaka izvan biblioteke, posebice krunidbe Pija II., za koju se smatra da sadrži i Rafaelov autoportret. Godine 1509. Pinturicchio je naslikao niz freski u Palazzo Petrucci u Sieni. Njegovo posljednje djelo je Put na Kalvariju iz 1513. godine, sada u Palazzo Boromeo u Milanu. Vidi: *Encyclopaedia Britannica*, sv. 17, Chicago, 1963., 946.

A neima dvojbe da je taj i mladi Raffael¹⁴³ pod Pinturikiem radio.¹⁴⁴ To je pod zaštitom Eneo Silvia iz obitelji Piccolominieve učinjeno,¹⁴⁵ koji je poslije bio papa pod imenom ako se ne varam Pia?¹⁴⁶

Ljutite se na našu Congregaciju.¹⁴⁷ I ja se na nju čestoput ljutim, ali što će te kad nije drugčije. Kvar što Voršag¹⁴⁸ pored dobre volje slabe je glave, a što je još veće što ta slaba glava, neopaziv svoju slaboću, sebe samu precjenjuje. Ako

143 Rafael (Raffaello Santi/Sanzi) (Urbino, 28. III. 1483.-Rim, 6. IV. 1520.) znameniti slikar i arhitekt talijanske visoke renesanse. U Urbinu uči kod oca Giovanijsa Santija. Oko 1499. nastavlja studij u Perugi u radionici glasovitog slikara umbrijske škole Pietra Perugina. Perugino ga je angažirao prilikom izrade freski u Collegio del Cambio u Perugi između 1498. i 1500. U razdoblju od 1501. do 1503. naslikao je *Krunidbu Bl. Djevice Marije* u kapeli Oddi u crkvi sv. Franje (danas u Vatikanskom muzeju). Peruginovo djelo *Davanje ključeva sv. Petru*, izrađeno 1481./1482. za Sikstinsku kapelu, nadahnuo je Rafaela za njegov prvi veći rad *Udaju Djevice* (1504.). Godine 1504. zajedno sa slikarem Peruginove škole B. Pinturicchijem odlazi u Sienu, a ubrzo zatim seli u Firencu, u kojoj u to vrijeme djeluju najznačajniji slikari talijanske visoke renesanse Michelangelo Buonarroti i Leonardo da Vinci. Rafaelove slike između 1505. i 1507., napose velika serija Madona, uključujući *Madonu sa češljugarom* (Galerija degli Uffizi, Firena), *Madonu del Prato* (Muzej za povijest umjetnosti, Beč), *Esterhazy Madonu* (Muzej likovnih umjetnosti, Budimpešta) te djelo *La belle jardini* (Louvre, Paris) nastali su pod snažnim utjecajem Leonarda. Na Rafaela je posebice utjecala Leonardova *Madona s djetetom i svetom Anom*. Godine 1507. Rafael je povjerena izrada slike *Skidanje Krsta s križa* (Galerija Borghese, Rim). Na nagovor arhitekta Donata Bramantea papa Julije II. pozvao ga je 1508. u Rim u kojem je proveo posljednjih dvanaest godina života stvorivši mnoga remek djela. Njegova prva narudžba bila je oslikavanje soba u vatikanskom papinskom apartmanu, poznate su pod nazivom "stanze" (sobe); *Stanza della Segnatura; Stanza d' Eliodoro; Stanza dell' Incendio*. U ciklusu četiriju glavnih fresaka u Stanza della Segnatura prikazano je povjesno opravdavanje moći Rimokatoličke crkve putem neoplatoničke filozofije. Freska Atenska škola smatra se najvrijednijom Rafaelovom freskom i jednim od najvažnijih djela visoke renesanse. Godine 1511. Rafael je naslikao *Trijumf Galateje* u Vili Farnesina u Rimu. Nakon smrti Julije II. za pontifikata Leona X. (1513.-1517.) nastavlja s dekoracijom papinskog apartmana. *Stanza d' Eliodoro* oslikana je freskama koje prikazuju pojedinačna čuda iz povijesti kršćanstva: izgon Heliodora iz hrama, čudo na Bolseni, oslobađanje sv. Petra, Papa Leon I. usporava (zadržava) Atilu. Izradbi freski u *Stanza dell' Incendio*, osim freske koja prikazuje požar u dvoru, Rafael je povjerio svojim suradnicima. U slikama Madona koje je naslikao u Rimu (*Alba Madonna*, 1808, National Galery, Washington; *Madonna di Foligno*, 1510., Vatikanski muzej; *Sikstinska Madona* (1513., Gemäldegalerie, Dresden; *Madona Francoisa I.*, Louvre), Rafael napušta mirnoču i blagost ranijih firentinskih Madona stavljući težište na tehničku sofistiranost u kompoziciji likova i isticanje osjećaja uzvišenosti. U prva dva desetljeća 16. stoljeća Rafael je postao najznačajniji portretist u Rimu. Među njegove najvažnije radove te vrste ubrajaju se *Portret Leona X. i dvojice kardinala* (1517-19., Uffizi, Firena) i *Portret Baldassara Castiglionea* (1516., Louvre). Godine 1519. dovršena je izrada 10 velikih tapiserija za zidove Sikstinske kapele koju je Rafael povjerio papa Leon X. Sedam originalnih kartona za te tapiserije nalaze se u Britanskoj kraljevskoj kolekciji *Victoria and Albert Museum* u Londonu. Između ostalog prikazuju *Kristovu opomenu Petru*, *Čudo potezanja mreže za ribolov*, *Smrt Ananije*, *Ozdravljenje hromog čovjeka*, *Osljepljivanje Elymasa*, *Žrtvovanje na Lystri*, *Sveti Pavao propovijeda Atenjanima*. Godine 1514. Leon X. povjerio mu je da uz Bramantea radi na bazilici Sv. Petra. Nakon smrti Bramantea krajem iste godine Rafael je preuzeo upravu nad tim radovima i transformirao plan bazilike iz grčkog radikalnog u latinski longitudinalni oblik. Godine 1517. imenovan je povjerenikom za antikvitete grada Rima te je nacrtao arheološku mapu grada. Rafaelovo posljednje djelo je *Preobraženje*, naručeno 1517., (Vatikanski muzej) ogromna je oltarna slika koju je nakon njegove smrti dovršio njegov pomoćnik Giulio Romano. To djelo svojom kompozicijom najavljuje maniristički pokret u umjetnosti. Vidi: <http://www.wga.hu/bio/r/raphael/biograph.html>.

144 Vidi o tome u prethodnoj bilješci.

145 Strossmayer je zamijenio dvojicu papa iz obitelji Piccolomini. Freske iz života pape Pija II. (svjetovno ime Enea Silvio Piccolomini) Pinturicchio je radio po narudžbi njegova nečaka pape Pija III. (Siena, 1439.-Rim, 18. X. 1503.), kojemu je svjetovno ime bilo Francesco Todeschini Piccolomini. Njegov pontifikat trajao je samo 26 dana. Od 1460. bio je sienski nadbiskup i kardinal. Najveći dio života proveo je u diplomatskoj službi. Kao papa bio je žestok protivnik nepotizma svoga prethodnika Aleksandra VI. Vidi: *HE*, Zagreb, 2006., sv. 8.

146 Pio II. (Enea Silvio Piccolomini) (Corsignano pokraj Siene, 18. X. 1405.-Ancona, 14. VIII. 1464.) U osamnaestoj godini počinje pohađati Sveučilište u Sieni. 1425. sluša propovijedi Bernardina Sienskog te se odlučuje na redovnički život, ali odustaje na nagovor prijatelja. Zatim nekoliko godina u Firenci pohađa predavanja iz klasične grčke i rimske književnosti i poezije kod glasovitog Fileffa. Vraća se u Sienu gdje pohađa studij prava. Kao tajnik biskupa Ferma dolazi na Bazelski koncil 1452. gdje se pridružuju opoziciji pape Eugena IV. Zatim je u službi nekoliko biskupa i kardinala. Kardinala Albergatija prati na Kongres u Arras na kojem se 1435. raspravljalo o miru između Burgundije i Francuske. Iste godine kardinal ga je poslao na tajnu misiju u Škotsku. Nakon povratka po nalogu kardinala Albergatija, koji je napustio Baselski koncil, ostaje u Baselu te obavlja više važnih funkcija na koncilu. Nastavlja se priklanjati opoziciji pape Eugena IV. Bio je voditelj (meštar) ceremonija u konklavama prilikom izbora Amadea od Savoje za papu. Pripadao je izaslanstvu koje je 1439. pratilo u Basel novoizabranog antipapu Felixa V. koji ga je izabrao za tajnika. Uvidjevši neodrživost svoga pristajanja uz "antipapu" na skupštini u Frankfurtu 1442. prihvatio je ponudu cara Friedricha III. i postao dvorski pjesnik. U studenom 1442. u Beču preuzima mjesto dvorskog kancelara. S papom Eugenom IV. izmirio se tijekom misije u Rimu 1445. te su s njega skinute sve zabrane i ograničenja donijeta za pristaše Bazilskog koncila i pristaše protupape Eugena V. Godine 1446. u Beču je zaređen za podarhidakona, 1447. imenovan je biskupom Trsta, sljedeće godine imao je važnu ulogu prilikom zaključivanja Bečkog konkordata. Godine 1450. postaje biskup Siene. U službi Friedricha III. ostao je sve do 1455. Za kardinala je izabran 1456., a za papu 19. kolovoza 1458. Središnja ideja njegova pontifikata bilo je oslobođenje Europe od turske dominacije. U tu svrhu pozvao je kršćanstve vladare na vijećanje u Mantovu. Na vijećanju u Mantovi okupilo se samo nekoliko delegata europskih vladara pa je plan o zajedničkoj akciji protiv Turaka propao. Nesloga među kršćanskim vladarima onemogućila je bilo kakvu konkretnu akciju u tom smislu. Tijekom kongresa u Mantovi izbio je rat u južnoj Italiji zbog posjeda Napuljskog kraljevstva. Pio II. podržavao je kandidaturu Ferrantea od Aragona za napuljsko prijestolje nasuprotni kandidatu iz anžujske kuće. To je proturječilo crkvenim interesima u Francuskoj ponajprije Pragmatičke sankcije galikanske crkve, proglašene u Bourgesu 1438. Nakon svoga stupanja na prijestolje Louis XI. je ukinuo taj institut, no kada je izostala papina potpora francuskim interesima u južnoj Italiji, u Francuskoj dolazi do snažne oporbe ukidanju Pragmatičke sankcije i obnove galikanizma. Njemački car Friedrich III. bio je spremjan poduprijeti papinu inicijativu iz Mantova, ali su ga omele unutarnje i vanjske neprilike. Pio II. dolazi također u sukob s tirolskim knezem Sigismundom, zbog problema vezanih uz biskupiju Brixen te s husitima u Češkoj. Potkraj života nastoji organizirati protuturski pohod stavljući se na čelo kršćanske vojske. U toj je namjeri, premda ozbiljno bolestan, napustio Rim. Umire u Anconi, okupljalištu kršćanskih trupa. Tijekom njegova pontifikata kanonizirana je sv. Katarina Sienska. Sačuvani su njegovi etnografski opisi Azije i Europe i njegovi memoari, jedino autobiografsko djelo sačuvano od nekog pape, pod naslovom *Pii II Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*. Osim toga pisao je književna djela, *Eurialus i Lukrecija te komediju Chrysis*, historijska djela, *Libellus dialogorum de generalis concilii auctoritate et gestis Basileensium*, *Commentarius de rebus Basileae gestis*, *Historia rerum Frederici III imperatoris*, *Historia Bohemica*. Necjelovita zbirkira njegovih djela objavljena je od 1551. do 1571. u Baselu. (Vidi: <http://www.newadvent.org/cathen/12126c.htm>).

147 Kongregaciju Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

148 N. Voršak.

se uzmogne naš dobri Gjuro¹⁴⁹ domoći Beča, on će biti spašen.

IZVATCI PISAMA

11.) 22. M.¹⁵⁰ 1876. *O nedovoljnem štovanju umjetnosti i uopće osoba zaslужnih za nacionalnu kulturu kod Hrvata, za razliku od nekih drugih europskih naroda, na primjer Talijana:* “Velećjenjeni i mili moj prijatelju! Vi će te se nauživati te liepe sienske škole. Ja imam jednu liepu sliku iste škole. Pisao sam Vam nješto o toj školi u prethodnom pismu. Moj prijatelju! Dugo će još vremena proč dok bude naš narod znao svoje ljude tako štovati ko što su Talianci svoje štovali i još štuju. (...).”

12.) 26. M. 1876. *Bodri Kršnjavoga da ustraje u proučavanju sienske i umbrijske škole. O djelovanju Kršnjavoga na nabavljanju slika za Galeriju i općem Strossmayerovu interesu za napredovanje Kršnjavoga u estetici, radi pouke i što bolje prosudbe prilikom kupovine. Ovdje se govori o nekim slikama kupljenim u Italiji:* “Vaše su slike amo došle i već u Gorjane odvežene. I ovd[je] im se našlo ogovornika, puki echo rimski. Slike su medjutim dobre. Uzrajte Vi na tomu poslu. Studirajte siensku i umbrijsku školu, pak Vas nimalo ne budi briga od vike neznalika.”

13.) 9. IX. 1876. *O rusko-turskom ratu te nadi da bi se njime moglo definitivno riješiti južnoslavensko pitanje:* “Rat je medju Rusijom i Turskom (...) Može biti da će se uslied toga rata jugoslovjensko pitanje definitivno riješiti”

14.) 1. J. 877. *Potpore Kršnjavijevim nastojanjima za što sustavnjom naobrazbom:* “Dobro činite, što ste otišli u Monakov,¹⁵¹ ako mislite da tuj više naprijeđovati možete; a sto put pravo imate što se trsite do izvrstnosti dospieti. Vierujte mi poleg Vašeg talenta, Vi će te s Božjom pomoćju će te Vi uspieti. Labor improbus omnia vincit.¹⁵² Kad što malo zadjite u crkvu i uzdahnite: Bože i Isuse pomozi!”

15.) 14. Fb. 877. *Izražava zadovoljstvo zbog Kršnjavijeva prihvaćanja ponude Sveučilišta u Zagrebu, da predaje povijest umjetnosti:* “Drago mi je da ste ponudu zagrebačku primili. Tako je stanje zemlje i naroda našega, da mu moramo služiti zatajući same sebe i žrtvujući se obćemu dobru.”

16.) 31. Fb. 878. *O promemoriji koju je uputio novome papi Leonu XIII. glede Bosne:* “Imao bi u Rim ići, kamo me vrlo važni poslovi vuku, a nikako se ne mogu odlučiti. Medjutim sam Svetom ocu velik pro memoria poslao glede Bosne.”

17.) 20. M. 1878. *Pohvala prvoga predavanja Kršnjavoga u Zagrebu:* “Bog Vam dao izvanredne darove, a poleg toga puno dobre volje i revnosti, Vi će te u Vašem lijepom položaju mnogo dobra izvesti u narodu našemu. Drago mi je da Vam je prvo predavanje dobro za rukom pošlo. To mi se sa svih strana javlja. S vriemenom kad se već dobro ukorenite i izviežbate, dobro će biti.”

18.) 7. srpnja 1878. *O prilikama u Bosni uoči austrougarske okupacije:* “Jedva sam se

149 Đ. Pulić (Dubrovnik, 14. XI. 1816.-Rim, 24. V. 1883.) Doktorirao je teologiju u Beču 1842. Najprije je bio profesor u Dubrovniku, a od 1851. ravnatelj gimnazije u Zadru. Istaknuo se zauzimanjem za širenje hrvatskog jezika kao nastavnog u Dalmaciji te je izabran kao zastupnik Dubrovačkog i Cavtat skog kotara u Dalmatinski sabor. Zbog svoga političkog djelovanja progna je te neko vrijeme živi u Trentu, zatim nakratko u Splitu te opet u Trentu, kao ravnatelj gimnazije Nakon odlaska u mirovinu izabran je za kanonika Zavoda sv. Jeronima u Rimu 1877. Objavio je više rasprava, a najvažnije su *Nova teodiceja i Propedeutica filosofica* (Trst, 1855.).

150 22. svibnja 1876.

151 München, tal. Monaco.

152 lat. *Ustrajan rad pobjeduje sve.* Kršnjav je 11. ožujka 1878. održao uvodno predavanje o “Znamenovanju povijesti i arheologije umjetnosti”, u kojemu je izložio estetičke principe koje će primijeniti u zornoj nastavi povijesti umjetnosti. Slijedit će formalnu estetiku Herbarta, estetiku realizma, koju smatra razboritijom od idealističke. Bitno je u njegovu uvodnu predavanju istaknuti pozitivističku orientaciju. Vidi: O. MARUŠEVSKI, n. d., 104.

odlučio ove godine u Rogatec,¹⁵³ jer znate da se kod nas u najbližoj blizini pripravljuju i vrše dogodjaji od zamašne znamenitosti koji me sile, da kod kuće ostanem. Imao sam namjeru u Paris ići, a sad ne znam, hoćel to u sadašnjih okolnosti biti moguće. Kad se pako dogodjaji ovd[je] posve izvrše i izrade, morati će po svoj prilici u Rim, da ubavijestim Rim, što bi se u njegovom a i našem smislu činiti imalo.”

19.) S. Jer.[onim] 1878. *O uzrocima teških prilika u Hrvatskoj, Strossmayer je ustvrdio da im je pridonijela i činjenica da nadbiskup Juraj Haulik nema razvijen hrvatski nacionalni osjećaj pa stoga ne potiče svećenike na doprinos nacionalnom buđenju. Savjetuje Kršnjavome da se drži Račkoga:* “Velika naša nesreća je da je naš arcibiskup čoviek dobar, ali koji ni pojma neima o svome položaju. U narodu, koji se istom iz sna budi, morala bi sveta vjera svemu da tako reknem kumovati! On o tome ništ nezna niti neosieća. Ja Vam svjetujem da se držite Račka.¹⁵⁴ Budite ko što ste uviek bili točni, radeni, ali poleg toga umjereni i strpljivi.”

20.) 8. srpnja 1876. *O Bosni i Hercegovini, očituje bojazan da će se austrougarske vlasti umjesto na "slavenski" osloniti na "turski živalj" tj. na muslimane:* “Sva nevolja Austrije izvire odtale što ljudi nepozvani, neprijatelji slavjanstva, izvadjavaju današnje akcije i što se misli služiti turskim življem prot[iv] slavjanskom.”

21.) 31. siječnja 1878. *O tome da car Franjo Josip I., zaslugom Mađara, ne uviđa znamenitost*

hrvatstva: “Moj prijatelju, da što, da car siroma ne uvidja znamenitost hrvatstva. Madjari mu to na-vlas kriju, a on, Bog zna zašto, skroz žmireć sledi Madjare. Drugih pako ljudi, koji bi mu oči otvo-rili, neima.”

22.) 16. lipnja 1878. *Izražava umjetničke impresije s putovanja u Srijemu te moli Kršnjavoga da kopira slike koje je ondje video:* “Ko što znate bio sam jedno tri nedilje u Sriemu. Našao sam u Kamenici crkvu srbsku vrlo interesantnu iz 14 stolieća. Sigurno najljepša i najinteresantnija crkva stara u našoj zemlji. Od kamena sva, vani miešane preliepe opeke, da se koloracija dobije. Što je najinteresantnije jest: da ima u absidijalnoj gornjoj strani slike divne al fresco iz 14. stolieća florentinske Gjottove škole,¹⁵⁵ dobro uzdrža[ne], samo je nješto na desnoj strani oštećena. Predstavlja M. Božju sa dietetom okružena sa 4 sveca i sa angjeli. Crkva je bila kath.¹⁵⁶ I to stolna crkva sriemskega biskupa. Kako bi bilo dobro da se Vi ovih festa uputite u doljni Sriem i da vidite tu crkvu i u malenom kopirate tu sliku.”

Nadalje o Šarengradu s gotičkom crkvom, u čijem se dobro sačuvanom tornju također nalazi "stara slikarija", da bi i nju trebalo pogledati.

23.) 5. listopada 1878. *O austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine:*

“Vele cijenjeni moj prijatelju!

Ja sam punih 5 nedjelja bio u Rogatcu.¹⁵⁷ Sad sam jedno 11 dana ovd. Vi znate da je kod nas sad velika rulja. Ovd najviše polazi sad vojska.

153 Rogaška Slatina, u kojoj je Strossmayer godinama provodio odmor.

154 Franje Račkoga.

155 Ambrogio Bondone Giotto (Vespignano, danas predjel Vicchio, o. 1267. - Firenca, 8. I. 1337.) Puno ime Giotto di Bondone. Učenik Cimabueov i P. Cavallinija. Od 1297. do 1299. u bazilici Sv. Franje u Assisiju slikao veliki ciklus (28 prizora) *Život sv. Franje*. U Rimu je o. 1300. radio freske u lodi Sv. Ivana Lateranskoga (*Papa Bonifacije VIII. najavljuje jubilej*) i mozaik (*Isus hoda po vodi ili Navicella* na pročelju stare bazilike Sv. Petra), koji su propali te oltar Stefaneschi. Oko 1304.-1313. izveo je u kapeli Scrovegni (S. Maria dell' Arena) u Padovi svoje najvažnije djelo, monumentalni ciklus od 38 fresaka (*Prizori iz Marijina i Kristova života, Posljednji sud te alegorije vrlina i poroka*). Za firentinsku crkvu Ognissanti naslikao je *Majku Božju u slavi* (1306.-1310., danas u galeriji Uffizzi). Između 1317. i 1320. izveo je ciklus fresaka, djelomice sačuvanih, u kapeli Bardi (*Legenda o sv. Franji*) i kapeli Peruzzi (*Život sv. Ivana Krstitelja*) u crkvi S. Croce u Firenci. Od 1334. do 1337. bio je upravitelj gradnje firentinske katedrale S. Maria del Fiore (Duomo) u Firenci. Zvonik su prema njegovu nacrtu završili A. Pisano i E. Talenti. Giotto je slikar koji je stvorio novi likovni jezik (*arte moderna*), oslobođivši se tradicionalnih shema romaničkoga slikarstva i bizantske ikonografije (*maniera greca*). Vidi: HE, sv. 4, Zagreb, 2002., 195.

156 Katolička.

157 Rogaškoj Slatini.

Čini se, da je sad hora da se na živo velikom silom udari sa svih strana na Bosnu. Govori se da će ovih dana Feldzeugminister Popović u Brod doći te sam vojsku...¹⁵⁸ Okupacija Bosne koja je u strogom smislu naša Švaicarska stajati će mnogo truda i krvi. A poslije fizičke okupacije valja istom okupirati moralno što ni Madjaru ni Nemcu ne može za rukom poći. Ovo što ovdje biva može biti il initium sanctionis il initium finis.¹⁵⁹ Pristoji se, da u tako ozbiljnih okolnosti biskup bude kod kuće.”

24.) 8. ožujka 1880. *Kritika stilskih odlika Rendićeva spomenika Petru Preradoviću u arkadam na Mirogoju (ženski lik kao alegorija domovine).* Strossmayer iznosi etičko stajalište da umjetnost mora imati čudorednu ulogu u izgradnji osobnog i nacionalnog identitete, tj. osporava autonomiju estetske prosudbe kao kriterija vrednovanja umjetničkog djela: “(...) Kad sam već izustio ime Rendića i kad umjetniku i profesoru estetike pišem, dopustite da samo jednu rieč spomenem glede spomenika Preradovićeva kog je njeki dan “Vienac” donio, i kog njeki naši ljudi u zvijezde kuju. Po mom osviedočenju taj spomenik ne odgovara niti najelementarnijem zakonu prave umjetnosti. Samo jedno: kip koji bi imao tobož ovienčati glavu Preradovićevu neuvelim lovori viencem, imao bi biti “domovina”. Pitam ja sva-koga, koji zdrave oči ima, koji su to karakteristični znaci, koji taj kip “domovinom” označuju? Ja nevidim niti jednoga. Ja vidim u tome kipu prostu gridettu,¹⁶⁰ ako tako reći smijem, koja je od božanstvenoga bića, koje domovinom nazivamo i koje u srcu svome sa božjim bićem spajamo, i kojoj sve, sve, pak i isti svoj život žrtvujemo, toliko udaljena, koliko nebo od zemlje. Osim toga, ta takozvana “domovina” morala bi tugu i žalost predstavljati, što “Vienac” izrazom “omramorena” označuje. Po tomu bi ta domovina predstavljati imala patetičkim načinom “mater dolorosa”, ako je tako, onda pitam i opet: koji su to znaci u tomu kipu, da žalost, tugu predstavljaju? Ja jih ne samo ne vidim, nego pače vidim ‘ko-

ketnu ženu”, koja desnom nespretno drži vienac, lievom affektiranim posve načinom diže haljinu, samo je još falilo da je umjetnik toliko digao haljinu, da se ljestvica noge vidi, i onako plašt nekud tobož kano nehotice odvraćen, odkriva liepe debele ruke, iz čega se s[v]ega vidi, da joj je do toga stalo da se dopadne, da sensaciju putenu pobudi; na nikakav pako način, ne može tu ni govora biti o “tugi i žalosti”, koju bi umjetnik imao tako izraziti, da se i u licu i u očima očituje, pak da se njekim načinom i u samu odi-ću iz bolne i tužne duše preseli. Ja si u obće nesrijetniji i neestetičniji spomenik niti pomisliti nemogu, nego je spomenik moga pokojnoga i doista slavnoga prijatelja Preradovića. Žalostno je pako to neizmjerno, da ima šupljih i teških glava koji take proizvode genialnim proglašuju. (...) Molim Vas u Vašim barem predavanjima[ma] opreznim učinite Vaše slušatelje na slične nepodopštine. To je kod nas danas nužnije, nego ikada, jer siromašni svjet čestoput misli da je ono istina, što se piše, i što tobožnji učenjaci hvale.” U nastavku pisma moli Kršnjavoga da čestita Bolléu na nacrtu, misli da bi se ove godine postavili temelji, a sljedeće dovršila zgrada osječke gimnazije.

25.) 22. travnja 1880. *O I. Mažuraniću, novom banu L. Pejačeviću I. Rendiću i zagrebačkim “genijima”:* “Nadamo se da u koječemu možebit biti bolje pod novim banom. Mažuranić i njegovi bili su pravi mrtvaci. Naši u Zagrebu naumili spomenik podići Zrinji-u; to je mislim, nakana Rendića opskrbiti. Ja neću dati ni kraicara, dok se ne osviedočim, da će spomenik biti vrijedan podpore. U Zagrebu je puno genija ko u proljeću pečurica, do kojih, to jest genija i njihovih ocjena, ja baš ništ ne držim.”

26.) 23. veljače 1880. *O tome kako dolazak L. Pejačevića na mjesto bana pogoduje ostvarenju nekih zamisli I. Kršnjavoga, posebice otvorenju Muzeja za umjetnost i obrt:* “I u drugom obziru mislim, da će promjena u vrhovnoj vlasti biti

158 Predvoditi - nečitka riječ.

159 lat. ili *initium sanctionis* il *initium finis*, ili početak sankcioniranja (uspostave, utvrđivanja novoga stanja) ili početak kraja.

160 Kriještalicu (od tal. gridare).

povoljnija.¹⁶¹ Pejačević će prije privoliti, da se obrtnički muzej u Zagrebu ustroji.¹⁶² Što se mene tiče, samo se po sebi razumije...¹⁶³ odmah odstupiti sve što imam i što na muzej spada pod uvjet da je sve akademije i da se u akademiji ima smiestiti.”¹⁶⁴

27.) 30. siječnja 1883. *O prijenosu slika iz Đakova u Zagreb*

28.) 29. siječnja 1884. *O zgradici Akademije:* “Gledajte dakle da liepo ali jednostavno izmaljate sgradu akademičku.”

Summary

Correspondence, Josip Juraj Strossmayer - Isidor Kršnjaví

Key words: Correspondence, J. J. Strossmayer, I. Kršnjaví, Strossmayer gallery, cultural policy

Based on transcribed letters of Josip Juraj Strossmayer, Bosnian- Djakovo- Srijem bishop, sent to Isidor Kršnjaví, Croatian painter, art historian and politician in period 1875/1884, the author showed their complex interrelations. Under the influence of Khuen Hedervary the pragmatic and ambitious Kršnjaví left the Party of Rights to join the National Party in 1884, which resulted in

Strossmayer's breaking up his friendly liaisons with Kršnjaví. However, Strossmayer's letters addressed to Kršnjaví from 1875- 1884, are evidence of their friendship and loyalty. The letters refer to some important contemporary events in Croatia and Europe. Among others, they mention the great Russian-Turkish war (1875-1878), which led to Austro-Hungarian annexation of Bosnia and Herzegovina according to the Berlin Congress of 1878. The letters dating from that period show that Strossmayer's influence went far beyond Croatian borders and that he played active part in Europe as bishop, politician and patron of the arts. Strossmayer also mentions Križevci, which proves that the city held an outstanding position in cultural and economic terms of the period. The letters also discuss some great cultural topics, like purchase of paintings for the Strossmayer Gallery of Old Painters in Zagreb (founded in 1884), where many works of European baroque and renaissance artists are housed. Strossmayer, Rački and Kršnjaví visited Italian renaissance art centres (Florence, Siena, Rome) to buy paintings made by the best Italian artists of the mature renaissance together with works by Flemish, German and Dutch painters.

The letters also describe problems connected with the gallery's location, the building of grammar school in Osijek, mention Ivan Mažuranić and Ladislav Pejačević, Croatian vice-roys and their cultural policy as well as other persons and events. All that makes these letters an important source of studying Croatian cultural and political history in the second half of the 19th century.

161 Strossmayer je ponajprije očekivao da će ban Pejačević zaustaviti liberalizaciju ustanova iz Mažuranićeva razdoblja, koja je imala za cilj razgraničiti kompetencije Crkve i države.

162 Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu otvoren je 17. veljače 1880. Godine 1882. u Muzeju je osnovana Obrtna škola, današnja Škola za primijenjenu umjetnost i dizajn.

163 Nečitka riječ, da ēu -

164 Strossmayer zatim navodi što bi odstupio: kartone Overbeckove, koji “za to spadaju na taj muzej što su okviri vrlo liepo rađeni”, kolekciju drvoreza, ornamente iz Bosne, skupa s ormarima, nekoliko starih pušaka i goblena, navodi i nele stvari koje moraju ostati u vlasništvu katedralne crkve.